

RİSKLİ ALACAKLARIN ZEKÂTI VE ALACAĞIN ZEKÂTA MAHSUP EDİLMESİ

Yusuf ŞEN (*)

ÖZ

Ticârî ilişkiler insan hayatının vazgeçilmez unsurlarındandır. İnsanın bu ilişkilerde alacaklı olması kaçınılmaz bir konudur. Ticaretten veya borç vermekten kaynaklanan alacakların zekâtı konusu, İslam'ın temellerinden biri olan zekâtın hak sahibine verilmesi açısından önemlidir. Zekâtın verilebilmesi için gerekli olan genel kriterlerin tamamı alacakların zekâtı için geçerli değildir. Alacaklarda tam mülkiyet, nâmî özellik bulunmamaktadır. Bu durum alacakların zekâtını tartışmalı hale getirmektedir. Ayrıca alacakların zekâta mahsup edilmesi mümkün müdür? Bu makalede riskli alacakların zekâtı, genel zekât verme kriterleri bağlamında, alacak ve alacaklı açısından değerlendirilerek açıklanacak ve alacakların zekâta mahsup edilmesi konusu üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alacak, Zekât, Borç, Mal, Alacağın zekâta mahsubu

ABSTRACT

The Obligatory Alms of Risky Debts and Setting off Debts to Obligatory Alms

Trade relations are the indispensable elements of human life. Being a debtee in these relations is an inevitable issue. The subject of debts arise from trade relations or lending has great importance in terms of giving alms to the holders of right, that is one of the bases of Islam. Not all the main criteria necessary for giving alms are not necessary for the alms of debts. There isn't a complete ownership, alias quality for debts and this circumstance makes the alms of debts disputable. Moreover, is it possible to set off the debts to obligatory alms? In this essay, alms of risky debts will be explained with regards to debt and debtee within the context of general obligatory alms criteria and the subject of setting off debts to alms will be dwelled on.

Keywords: Debt, Obligatory Alm, Loan, Wealth, Setting off debts to alms.

* Yrd. Doç. Dr. Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Giriş

Zekât İslam'ın temel esaslarından biridir. Zekâtın verilmesi malı kirden arındırdığı gibi sosyal hayatta zenginle fakir arasındaki gelir dağılımına da bir denge getirmektedir. Zekâtın verilmediği, zenginin daha zengin, fakirin ise daha fakir olduğu bir toplumun huzurlu ve güvenli olması mümkün değildir. Böyle bir toplumda sınıflar arasında kıskançlık, kin ve nefretle birlikte mala karşı suçların artması tabii ve kaçınılmaz bir sonuçtur.¹

Globalleşen dünyada ticârî ve ekonomik ilişkiler her geçen gün artarken zenginleşen insanlara oranla fakir ve zor durumda olan insanların sayısı hızla çoğalmaktadır. Böyle bir ortamda borç ilişkilerinin olması, alacaklı ve borçluların ortaya çıkması olağan bir durumdur. İnsanlar ihtiyaçlarını karşılarken alacaklı veya borçlu olmaları, bir arada yaşamının ve sosyal bir varlık olmanın gereğidir. Ayrıca borç vermek, Kur'an'ın ifadesiyle *Karz'ı Hasen*² teşvik edilmiş³ ve bu yolla insanlara yardım etmek, zengin her müslümanın ahlâki görevi olmuştur. Müslüman toplum olmanın gereği olarak varlıklı insanların başkalarına yardım etmeleri ve onlara borç vermeleri ahlâki bir sorumluluk olmakla birlikte aynı zamanda toplumsal görevdir.

Mâlî bir ibadet olan zekât ise gerekli şartları taşıyan her müslümanın yerine getirmekle mükellef olduğu temel sorumluluklardan biridir. Bu sorumluluğun yerine getirilme sürecinde salt ticari bir işlemle alacaklı *dâin* olan insanların, alacaklarının zekâtını nasıl vereceği İslam Hukukçuları arasında tartışma konusu olmuş, alacaklar zaman içerisinde verilen borca göre de farklılık arz etmiştir. İslam hukuk literatüründe alacaklı, borcun türüne göre *tâlib*, *dâin*, *sahibü'l-hak*, *sahibüd-deyn*, *rabbu'd-deyn*, *garim* gibi terimlerle açıklanmıştır.⁴ Borçlu ise, *medîn*, *medyûn*, *ğârim*, *matlûb*, *mültezim* şeklinde ifade edilmiştir.⁵ Bu makalede zekât verme kriterleri bağlamında alacakların zekâtının nasıl verileceği konusuna dikkat çekilerek, alacakların zekâta mahsup edilmesinin mümkün olup olmayacağı açıklanacaktır.

1 el-Kardâvi, Yusuf, *Fıkhü'z-Zekât, İslam Hukukunda Zekât*, (Çev. İbrahim Sarmış), Kayihan Yay., İstanbul, 1984, I, 424.

2 Her hangi bir yarar sağlamadan verilen faizsiz borç, ödünç verene *mukriz*, ödünç alana *müstakriz*, ödünç almaya *iktiraz* denir. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2010, s. 293.

3 57. Hadid, 18, 11; 5. Mâide, 12; 64. Teğâbun, 17.

4 el-Kâsâni, Alaaddin Ebû Bekr b. Me'sud el-Hanefî, *Bedâi'us-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, VII, 391; el-Kâsâni, *Bedâi'us-Sanâi'*, X, 99; İbn Âbidîn Muhammed Emîn (ö.1252/1836), *Hâşiyetü Redd'i'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtar Şerhu Tenviri'l-Ebsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2005, II, 375.

5 el-Kâsâni, a.g.e., VII, 390, 391.

I. Zekat Verme Kriterleri

Alacakların zekâtı konusunu, zekât mükellefi ve zekât konusu malla ilgili genel kriterler çerçevesinde iki kısımda açıklayabiliriz. Alacaklının sahip olması gereken kriterlerin belirlenmesi, alacaklı ile alacaklı olmayan zekât mükellefi arasında fark olup olmaması açısından önemlidir. Ayrıca zekât konusu malla ilgili genel kriterlerin alacaklar açısından değerlendirilmesi konunun anlaşılmasını mümkün kılacaktır.

A. Zekât Mükellefi İle İlgili Kriterler

Zekât, alacaklı olarak kimlere hangi durumlarda farzdır? Kimler hangi alacağı mallarından ne kadar zekât vermelidir? Bu soruların cevabı, alacaklı zekât veren kişilerde bazı kriterlerin bulunmasını gerektirir.

Zekât veren *müzekkinin*, zekâttan sorumlu olabilmesi için müslüman olması, hür ve mükellef olması, borcunun olmaması, asli ihtiyaçlarının dışında nisap miktarı mala sahip olması gerekir.⁶

Alacağın zekâtını vermekle mükellef olan kimsede bulunması gereken kriterlere baktığımızda tartışma, akil bâliğ olma konusunda meydana gelmektedir.⁷ Sebebi ise zekâtın namaz, oruç gibi bir ibadet mi yoksa malı ilgilendiren, zenginlerin fakirlere vermesi gereken bir hak mı olduğu konusudur.⁸ İslam'ın temelleri olan namaz, oruç gibi diğer ibadetlerde aranan şartlar zekâta da aranmaktadır.⁹ Ancak zekât, diğer insanları ilgilendiren mâlî bir ibadet olduğu için akil bâliğ olma şartı Şafîî hukukçular tarafından aranmamaktadır.¹⁰

6 el-Halebî, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Hanefî (ö.956), *Multekal-Ebhur*, tahk., Vehbi Süleyman Çavici el- Elbânî, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk, 2005, s. 157; Zihni, el-Hac Mehmed, *Nîmeti İslâm*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul, 1990, s. 510.

7 en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref eş-Şafîî (h.ö.676), *el-Mecmû' Şerhu'l-Mehezzeb*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2005, V, 295-296; İbn Rüşd el-Hafîd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el- Mâlikî, (ö.595), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, tahk., Abdulmecîd Tâmi Halebî, Dâru'l-Marife, Beyrut, 1997; II, 3; İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Saîd el-Endülüsî (ö.456), *el-Muhallâ bil-Âsâr*, tahk., Abdulgaffar Süleyman, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, IV, 3-4; et-Tenûhî, Ebû Sa'id Sahnûn b. Sa'id (ö.240), *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, I, 307; el-Makdîsî, Şemsuddin Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed İbn Kudâme (ö. 682), *eş-Şerhu'l-Kebîr*, tahk., Muhammed Şerefüddîn Hattâb Dâru'l-Hadis Kahire, 2004, III, 339.

8 İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 4.

9 el-Meydânî, Abdülğani el-Ğuneymî (ö.1292/1881), *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, ty. I, 140; Bâbertî, Ekmeluddin Muhammed b. Mahmud (ö.1384), *el-İnaye Şerhu'l-Hidaye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2007, I, 513.

10 eş-Şafîî, *a.g.e.*, II, 35; eş-Şirâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Firûzâbâdî eş-Şafîî (ö.393-476), Tah. Adil Ahmet Abdulmevûd, *el-Mühezzeb*, Dâru'l-Marife, Beyrut, 2003; I, 461; en-Nevevî, *a.g.e.*, V, 295; eş-Şirbînî, Şemsuddin Muhammed ibn Muhammed el-

Hanefi hukukçular ise “üç kişiden sorumluluk kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, buluğa erinceye kadar çocuktan ve aklî dengesine kavuşuncaya kadar akıl hastasından”¹¹ hadisini delil getirerek zekât mükellefi olmak için akıl bâliğ olma şartının gerekliliğini ifade etmişlerdir.¹²

Çocuğun başkasına verdiği bir zarar, velisi tarafından mallarından tazmin edildiği gibi bu malların zekâtının da verilmesi velisinin bir görevidir. Ergenlik çağına gelmeyen çocuk veya mecnûnun, akli yerine gelmesi veya akıl bâliğ olması halinde, zekâtı verilmeyen mallarının, geçmiş zekâtlarının verilmesi Şafî hukukçular tarafından benimsenmiştir. Buradaki hak, fakirin hakkıdır. Veli, bu görevini yapmayarak veya geciktirerek sorumluluk altına girmiş olmaktadır.¹³

Kanaatimizce, akıl ve bâliğ olma şartının Hanefi hukukçular tarafından zekâtın verilme şartlarından kabul edilmesi çok isabetli görünmemektedir. Örneğin namaz ve oruç bizzat akıl ve beden sıhhatini gerekli kılarken zekâta böyle bir zorunluluk yoktur. Namaz ve oruçta vekâlet ve velâyetin her hangi bir etkisi olmazken zekâta etkisi mümkündür. Deli ya da çocuğun malından zekât verilmesi veya malının çocuğun zararına olmayacak şekilde yönetilmesinin topluma sağlayacağı fayda, akıllı ve bâliğ olan insandan farklı değildir.¹⁴ Dolayısıyla akıl hastası, küçük veya engelli olmak, zekât vermeye mani değildir. Çünkü zekât ibadetinde iki yönlü temel maslahat söz konusudur. Bunlar nefis terbiyesine ve toplum düzenine yönelik maslahatlardır.¹⁵ Akıl ve bâliğ olmayan alacaklının velisi tarafından malının zekâtının verilmesi, zekâtın topluma yönelik maslahatını gerçekleştirmektedir. Alacaklının verdiği zekâta da sosyal yardımlaşma ve dayanışma ruhu vardır. Mâlî yardımlaşma ve ibadet olan zekât, toplumun kalkınması ve gelir dağılımı adaletsizliğini ortadan kal-

Hatîb eş-Şafî (ö.977), *Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*, Daru'l-Feyhâi, Şam, 2009, II, 125; Remlî, Şemsuddîn Muhammed b. Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Hamza İbn Şihâbüddîn (ö. 1004/1595), *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc fi'l-Fıkh alâ Mezhebi'l-İmâm eş-Şafî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2003; III, 128.

11 Tirmizi, Hudûd, 1; İbn Mâce, Talak, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992, I, 158.

12 Ebu'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr Merginânî (ö.593), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I, 103; Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd (ö.683), *el-İhtiyârli ta'lîli'l-muhtâr*, Dâru'l-ma'rife, Beyrut, 2010, I, 130; el-Halebî, *a.g.e.*, s. 158.

13 en-Nevevî, *a.g.e.*, V, 295; Remlî, *a.g.e.*, III, 128.

14 Yavuz, Yunus Vehbi, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1972, s. 358.

15 ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullah İbn Abdurrahim, *Hucetullahi'l-Bâliğa*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut, 1992, II, 100.

dırmayı amaçlamaktadır. Dolayısıyla başkalarının hakkına taalluk etmektedir. Akil ve bâliğ olmayan bir kimsenin velisi varsa ve diğer zekât verme şartları mevcutsa zekâtın verilmesi gereken yerlere temlik edilmesi, bu amacı gerçekleştirmek içindir. Zengin Müslümanın vekili olan kimse, bu görevi yerine getirmekle, zekâtle mükellef olan zimmeti berî kılmakta ve mal sahibinin malını temizleyip manen helal hale getirmektedir.

B. Zekât Konusu Malla İlgili Genel Kriterler

Zekât verilecek mallarla ilgili olarak, Kur'an'ı Kerim'de “*Onların mallarından, onları kendisiyle arındıracağın ve temizleyeceğin bir sadaka (zekât) al.*”¹⁶ ifadesinde geçen “*sadaka*” etimolojik olarak “*sıdk*” kökünden türemiştir. Zekât, Allah'a bağlılığın ve sadakatin bir göstergesi olarak telakki edildiğinden alacaklı mal sahibinin, alacağı malın zekâtı konusunda gerekli hassasiyeti göstermesi, sıddikiyet anlamında önemlidir. Bu konuda Ka'b b. Malik'in malının tümünü tasadduk etmesi, bunun en güzel örneğidir.¹⁷ Ayrıca ayette “*mallarından*” ifade edilerek “*malından*” denilmemiş böylece zekâtın, teslim alınan ve mal hükmünde olan alacaklar dahil olmak üzere tüm mallardan alınması emredilmiştir.

Şâri Teâlâ'nın âmir hükmü gereğince Müslümanın gerekli şartları taşıması durumunda malından zekât vermesi, كل امر للوجوب “her emir vücut içindir”¹⁸ kuralına göre bir zorunluluk ve ibadettir. Mekke döneminde hak sahiplerine verilen ve ne kadar verileceği müminlere bırakılan zekât, Medine'de farz kılınmıştır. Mekke'de dileyen malından istediği kadar zekât verebiliyor¹⁹ ihtiyaç, maslahata ve örfe göre belirleniyordu.²⁰

Zekât verilecek malla ilgili, Hz. Peygamberin uygulamaları ve tarihi süreç, bu konuda belirli bir doktrin oluşturmuş, zekâta tabi olan mallarda kriterlerin sayısı değişmekle birlikte²¹ temel bazı kriterlerin olması gerektiği konusunda fikir birliği oluşmuştur. Zekâta tabi malların *tam mülk olması, nisap miktarına ulaşmış olması, havelânü'l-havl, nâmi özelliğe sahiplik ve havâici asliyeden*

16 9. Tevbe, 103.

17 Buhari, Tefsir, 75.

18 Şa'ban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, (Çev. İbrahim Kâfi Dönmez), TDV. Yay., Ankara, 1990, s. 24; Zeydan, Abdülkerîm, *el-Vecîz fî Usûli'l-fikh*, Dersaadet, İstanbul, ty, s. 11; Hallaf, Abdulvehhab, *İlmu Usûli'l-fikh*, Eda Neşriyat, İstanbul, 1991, s. 13.

19 el-Kardâvi, *a.g.e.*, I, 72.

20 el-Kardâvi, *a.g.e.*, I, 73.

21 Yavuz, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, s. 337; Dumlu, Emrullah, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008, s. 28.

fazla olması, borç karşılığı olmaması gibi özellikleri göz önünde bulundurularak zekât mükellefiyeti gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte ölçü alınan kriterlerin İslam hukukunun evrenselliği dikkate alınarak değerlendirilmesi, önem arz etmekle birlikte, zekât konusunda oluşan fikhî/hukukî kriterlerin, alacaklar açısından değerlendirilmesinin faydalı olacağı düşüncesindeyiz.

1. Tam Mülk Olması

Tam mülk kavramı, İslam hukukçuları tarafından farklı şekillerde tarif edilmiştir. Tam mülk edinmek, herkesten çok faydalanma hakkına sahip olmaktır. “Sahip olmak” anlamında *Me-le-ke* kelimesinin mastarı mülktür. Ele geçirip tek başına tasarruf hakkına sahip olmak demektir. İslam hukuku literatüründe ise *herhangi bir engel olmadan kendiliğinden tasarruf etme gücüdür*.²² Başka bir ifadeyle tam mülkiyet, malın hem kendisine ve hem de malda tasarruf hakkına sahip olmaktır.²³ Ayrıca insanın tasarruf yetkisini elde bulundurduğu, başkasını ondan yararlanmayı alıkoyduğu bir durum söz konusudur.

Mülkiyetin bazı ayet ve hadislerde mal kavramıyla sahibine nispetle tam mülkiyet ifade ettiği görülmektedir.²⁴ Zekâtın verilebilmesi için malın mülkiyetine sahip olmak gerekir. İslam hukukçuları zekât verilecek malın mülkiyetinin neyi ifade ettiği, mülkte olduğu gibi mülkiyetten kastın ne olduğu konusunda da farklı yaklaşımlara sahip olmuşlardır. Hanefî fıkıh bilginleri mülkiyetten amaç, zekât verilecek malın *aynına* ve *zilyetliğine* sahip olmak olduğunu,²⁵ Şafî ve Mâlikîler ise malın aynına ve tasarruf yetkisine sahip olmak gerektiğini belirtirler.²⁶ Hanbeliler ise mülkiyete konu olan malın aslının bulunması yanında istenildiği şekilde tasarruf edebilme şartını öne sürerler.²⁷ Bu çerçevede değerlendirildiğinde malın bizzat kendisine yani aynına sahip olma ve istenildiği şekilde tasarruf etme hakkının olması gerekir. Dolayısıyla zekât konusu olan alacaklar, borçlunun tasarrufunda bulunduğu ve alacaklının bizzat mülkünde olmadığından bu özelliklere sahip değildir.

Aslına malik olmakla birlikte o malda tasarruf imkânı olmayan, kendisine ulaşılamayan mallar, devlet tarafından müsadere edilen mallar *malu'd-dımâr*²⁸

22 İbnü'l-Hümmam, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid (ö.8611456), *Şerhu Fethu'l-Kadir*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 2009, II, 164.

23 Erdoğan, *a.g.e.*, s. 377.

24 9. Tevbe, 103; 51. Zariyât, 19, Buhari, Zekât, 1.

25 el-Kâsânî, *a.g.e.*, II, 390.

26 eş-Şafî, *a.g.e.*, II, 35; en-Nevevî, *a.g.e.*, V, 290.

27 Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuh*, Dâru'l-fıkr, Dımeşk, 1989, II, 743.

28 Gelişme imkânı olmayan, kaybedilen veya kendisinden faydalanılması mümkün olmayan mallar demektir. İbn Âbidîn, *Hâşiyetü Reddi'l-Muhtâr*, II, 289.

hükmünde olup zekât verilmez.²⁹ Ayrıca sahibi belirli olmadığından ve eksik mülkiyet ifade ettiğinden³⁰ vakıf mallarında ve aynı şekilde toplumun istifadesine sunulan mallar, zekâta tâbi değildir. Bunun aksine belirli bir şahsa vakfedilen mallarda ise tam mülkiyet olduğundan o mal zekâta tâbidir. Zekât vermede tam mülkiyet, malın bizzat sahibinin elinde bulunması, fayda ve menfaatin mal sahibinde olmasıdır. Ayrıca malik, zekât malında intifa hakkına da sahip olmalıdır. Mala sahip olup intifa hakkına sahip olmayan kimse o malın zekâtını vermez.³¹ Alacak özelliğine sahip gelirlerin kişinin hesabına geçmesi durumunda zekâta tabi olarak değerlendirilir. Örneğin bir şirketten geliri olan ve bu gelirin kendi hesabına aktarılmasından sonra, istediği şekilde tasarruf hakkına sahip olduğundan o paraya sahip olmuş olur.³²

Hanbelilere göre mülkiyetin aslının bulunması ve istenildiği şekilde tasarruf edilmesi, belirli şahıslara vakfedilen, gasbedilen ve çalınan malların ele geçirilmesi durumunda zekâtının verilmesi gerekir.³³

Müşterinin henüz eline geçmeyen veya rehin olarak kişinin elinde bulunan mala zekât düşmez çünkü mülkiyeti elinde değildir. Tam mülkiyette yetki, tasarruf etme önemlidir.³⁴ Bu yetki, o malı kendi isteğiyle başkasına vermesi ve alan kişinin de zorba ve münkir olmaması halinde var demektir.

Ayrıca tam mülkiyet konusuyla ilgili olan *temlik* kavramı da önemlidir. Sahibinde tam mülk olan malın mülkiyetinin bir başkasına temlik edilmesiyle ona geçer. Hanefi hukukçulara göre zekâtın geçerli olabilmesi için temlik şartının yerine getirilmesi gerekir. Örneğin, fakir ve yetimlere yemek yedirmekle temlik şartı yerine gelmediğinden, zekât olarak sayılmamaktadır. Esasında yedirmek bir temlik değil, mubah saymadır. Ancak yedirilecek şeyler zekât niyetiyle fakir ve yetimlere verilirse zekât yerine gelmiş olmaktadır. Yiyecek konusu malların fakire verilmesi temliktir. Sadece yedirmek temlik yerine geçmemektedir. *Temlik* kavramından, deli ve ergenlik çağına girmeyen çocuklara zekât verilemeyeceğini ancak bunların yerine velisi veya vekiline verilebileceğini ifade edebiliriz.³⁵

Tam mülkiyet, mal sahibine tasarruf etme, onu geliştirme çoğaltma imkânı sağlar. “*Onların mallarından sadaka al*” ifadesindeki “*onların malları*” başka-

29 Bâbertî, *a.g.e.*, I, 516.

30 İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 4.

31 Yavuz, *a.g.e.*, s. 337.

32 Akyüz, Vecdi, *İbadetler İlmihali Serisi III Zekât*, İz Yay., İstanbul, 2006, s. 189.

33 el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, IV, 23-24; Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 743.

34 el-Kardâvî, *a.g.e.*, II, 137.

35 İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 377; el-Kardâvî, *a.g.e.*, II, 357.

sına ait olmayan kendilerine ait olan mallar demektir.³⁶ Dolayısıyla belirli bir sahibi olmayan malların zekâtı verilmez.

Şahsi mülkiyet özelliği olmayan, kamuya ait olan mallar zekâta tabi değildir. Çünkü bu malların belirli bir şahsın mülkiyetinde olmadığından kamu malı olarak tüm toplum istifade etmektedir. Ancak gelir getirmesi açısından baktığımızda, özel şirketlerin nâmî olan mal ve gelirlerine zekât tahakkuk ederken, kamu iktisadi teşekküllerinden zekât verilmemesi zekâtın amacına uygun düşmemektedir. Bu sebeple günümüz koşullarına göre kamu iktisadi teşebbüslerin gelirlerinden zekât verilmesiyle ilgili düzenlemelerin olması gerekmektedir.³⁷

Zekât malının haczedilmesi, o malda tasarruf etmeyi zayıflatmakta ve hatta ortadan kaldırmaktadır. Böyle bir durumda tasarruf yetkisi de ortadan kalktığından tam mülkiyet gerçekleşmemekte, zekâta tâbi olan mal, bir nevi gasb edilmiş mal olarak değerlendirildiğinden zekâtı verilmemektedir.³⁸ Alacakların da haczedilmesi halinde tam mülkiyet ortadan kalktığından, alacağa sahip olma, geliştirme ve ondan faydalanma mümkün olmamaktadır.

Tam mülkiyet özelliği taşımayan vakıf mallarından zekât verilmeyeceği gibi, meşru olmayan yani gasb, kumar vb. dinin cevaz vermediği bir şekilde elde edilen mallardan da zekât verilmez.³⁹ Alacaklar açısından değerlendirildiğinde, zekâta tabi malların mülk-i tam olması gerektiği⁴⁰ bir kriter olmasına rağmen alacaklar, mülk-i tam kriterine uymamaktadır.⁴¹ Dolayısıyla alacaklar tam mülkiyet özelliği taşımamaktadır. Başkasında bulunan alaktan sahibi faydalanmadığı gibi o malını geliştirme imkânına da sahip değildir.

2. Aslî İhtiyaçların Dışında Olması

Havâic *ihitiyaçlar*, asliyye *temel* anlamında ve kavram olarak havâici asliye, insanın hayatını devam ettirebilmesi için gerekli olan asıl ihtiyaçlar demektir. İnsanı helak olmaktan koruyan, yaşamını sürdürebilmesi için zorunlu olan her şey havâici asliyedendir. Alacağın zekâtının verilebilmesi için borç ve aslî ihtiyaçlar çıkarıldıktan sonra kalan malın zekâtı verilir. Borçludan alınan mal, aslî

36 el-Kardâvî, *a.g.e.*, I, 139.

37 Abdullah, Osman Hüseyin, *ez-Zekât, ed-Damanu'l-İctimâiyyi'l-İslâmî*, Kahire, 1989, s. 213; Vecdi, Akyüz, *a.g.e.*, s. 190.

38 eş-Şirbînî, *a.g.e.*, II, 129-130; Remlî, *a.g.e.*, III, 132.

39 Muhyi Muhammed Müs'ad, *Nizamü'z-Zekât Beyne'n-nas ve't-Tatbik*, el-Mektebü'l-Arabi'l-Hadis, İskenderiye, 2003, s. 89; es-Semerkandî, *a.g.e.*, II, 296.

40 el-Makdîsî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, III, 341.

41 Dalgın, Nihat, "Zekât Hükümleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:16, 2003, s. 52.

ihtiyaç ve borç karşılığı olmaması gerekir. Tahsil edildikten sonra aslî ihtiyaç için harcanıyorsa bu meblağ zekâtın verilmesi açısından yok hükmündedir. Örneğin, susuzluğu giderecek kadar su bulunması halinde su yok hükmünde olduğundan teyemmüm abdesti nasıl alınıyorsa, aslî ihtiyaçlar için yapılan harcamalar, yok hükmünde değerlendirilir. Bu harcanan miktarlar zekâta tabi değildir.⁴²

Havâici asliyye olarak ifade edilen asli ihtiyaçların mal olarak özelliklerine baktığımızda zekât verilmesi gereken mallarda bulunması gereken nema özelliği bulunmamaktadır.⁴³ Havâici asliyye olan mallar, kısa sürede kullanıldığından nâmî özelliğe sahip olmamaktadır. Bu durumda alacaklar da aslî ihtiyaç olarak kullanılırsa nema özelliği taşımadığından zekâtları verilmez.

3. Nema Özelliği

Zekâta konu olan alacağın nâmî özellik taşıması, o malın artması, bereketlenmesi malın sahibine fayda ve gelir getirmesi demektir.⁴⁴

İslam Hukuk bilginleri gelişmeyi, hakiki gelişme, takdiri gelişme şeklinde ikiye ayırmışlardır. Hakiki gelişme doğum, üreme ve ticaret gibi yollardan olan gelişmedir.⁴⁵ Nâmî özellikte olmasından amaç, bizzat zekât konusu malın gelişmeye elverişli olması demektir.⁴⁶ Takdiri gelişme ise malın artmaya müsait bir vasıta olmasıdır.⁴⁷ Malın gelişmesi ve büyümesi ticaret yoluyla ve üretilmek suretiyle gerçekleşir.

Gelişme imkânı olmayan mallara, kaybedilen elde edilmesi mümkün olmayan anlamında “*Dımar*” adı verilir. “*Admara*” gizlemek anlamına gelir. Bu tür mallar, mülkiyetin devam etmesine rağmen kendisinden faydalanma imkânı olmadığından *malu'd-dımar* olarak değerlendirilir.⁴⁸ Hanefi hukukçuların çoğunluğu *malu'd-dımar* olarak değerlendirilen mallarda, sahibi tarafından geliştirme imkanı bulunmadığından bu çeşit malların nâmî özelliğe sahip olmadığını, dolayısıyla zekât gerekmeceğini belirtirler.⁴⁹ İmam Züfer (ö.158/774) ise bu çeşit malların zekâtının verilmesinin gerekli olduğu görüşündedir.⁵⁰

42 İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 284; Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 750.

43 el-Meydânî, *a.g.e.*, I, 140; İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 284.

44 İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 285; el-Kardâvî, *a.g.e.*, II, 147.

45 İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 285.

46 el-Kâsânî, *a.g.e.*, II, 394.

47 İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 285; Mehmed Zihni, *a.g.e.*, s. 511.

48 İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 289.

49 Merginânî, Ebu'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr (ö.593), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-mübtedi*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, s. 104; Bâbertî, *a.g.e.*, I, 517.

50 Mevsilî, *a.g.e.*, I, 133.

Gelişme özelliği olmayan malın zekâtının verilmesi, zekât verecek kişinin yıllar sonra malının azalması ve zekât alacak duruma düşmesi ihtimalinden dolayı bu şart aranmıştır. Malda aranan nâmi vasıfla *sadakadan mal eksilmez*⁵¹ sözü gerçekleşmiş olmaktadır.

Emvâl-i zahire olan mallardaki nâmî özellik, malın bizzat kendisinden, Emvâl-i bâtına olan mallarda ise mal sahibinin ticârî tasarrufuna bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.⁵²

Malın geliştirilmemesi iki yönlü olmaktadır: Birincisi maldan kaynaklı olarak ortaya çıkan durum, ikincisi ise mal sahibinden kaynaklı olarak ortaya çıkan acizliktir.⁵³ Ödenmesinden ümit tamamen kesilmiş alacaklar, bir yere gömülüp izi kaybolan mallar gibi maldan kaynaklı olarak gelişmeme, nâmî özellik taşımama halidir. Mal sahibinden dolayı nâmî özellik taşımaması ise; Şâri bu kimselerin var olan mallarını geliştirmemelerini mazur görmeden zekâtı vacip kılmaktadır. Bu durum şu anlama gelir: Mal sahipleri mallarını sürekli geliştirme, piyasaya sürme, kazanç sağlama durumunda olmalı ve bu yönde gayret sarf etmelidir. Var olan malların çalıştırılması, toplum menfaatinde kullanılması refahı arttıran önemli bir faktördür. İslam'ın bundan uzak kalması düşünülemez.

Ticaret malları satılarak, hayvanlar çoğalarak, paralar ise işletilerek artar. Borçluda bulunan alacakların çalıştırılması, borçlu tarafından gerçekleştirilir. Alacaklı açısından para, nâmî özellik taşımamaktadır. Bu durumda alacaklının zekât vermesi gereken alacağı, nâmî vasıfta olmamaktadır.

Peşin alıp, peşin satan tüccarların henüz teslim almadığı alacakları, var olan nâmî özelliğe sahip malları ile beraber sayılarak her yıl zekâtı verilir.⁵⁴ Özetle peşin alış-verişlerdeki alacaklar, eldeki mal gibi değerlendirilir. Nâmî vasıfta ise diğer kriterlerin varlığıyla zekâta tabidir.

Alacakların zekâtının verilebilmesi için de nâmî özellik taşınması gerekir. Ancak borç olarak verilen mallar ihtiyaçlara harcandığından, sahibi açısından artıcı özellik taşımamakta⁵⁵ ve hatta tahsil zamanına kadar değer kaybetmektedir. Verilen borç, değer kaybediyorsa durum nasıl olur? Özellikle enflasyonlu bir ortamda alacakların zekâtı tahsil edilmeden verilmesi mükellef açısından uygun olmayan bir durumdur. İslam, zekâtla sosyal denge ve adaleti sağlama-ya çalışırken ekonomik olarak yeni mağdurların ortaya çıkmasını istemez.

51 Muslim, Birr, 19; Tirmizi, Birr, 82; Muvatta, Sadaka, 2.

52 eş-Şirbînî, *a.g.e.*, II, 129.

53 el-Kardâvî, *a.g.e.*, II, 152.

54 el-Makdîsî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, III, 341.

55 eş-Şirbînî, *a.g.e.*, II, 126; Dalgın, *a.g.m.*, s. 52.

Borç, sahibinin mülkiyetinde görünse de gelişmeyen bir maldır. Dolayısıyla zekât vacip olmaz. Çünkü gelişme özelliği olmayan malda zekât yoktur.⁵⁶

4. Nisaba Ulaşması

Zekât verilebilmesinin kriterlerinden biri de asli ihtiyaçların dışında malın nisap miktarına ulaşmış olması gerekir.⁵⁷

Nisabın hikmeti, parası olan zenginin korunması, paranın piyasaya sürülmesi ve kullanılmasıdır. Alacakların zekâtının verilmesi şartlarından biri de nisap miktarına ulaşmış olmasıdır. Alacağın nisap miktarı, bir başka mal ilave edilerek mümkün oluyorsa zekâtı verilir. Aşağıda açıklayacağımız üzere nisap miktarı konusu, alacağın garantili olup olmamasına göre değişmektedir. Çünkü alacakların hepsi aynı kuvvette sağlam alacaklar değildir. Kimi alacaklar vardır ki nisaba ulaşsa da kendisinden ümit kesilmiş veya ele geçmesi mümkün görünmemektedir.

İslam, zekât müessesesi ile servet sahibi zengini ve muhtaç durumda olan fakiri korumayı hedeflemiştir. Zengini korumasının en açık göstergesi; nisaba ulaşan malın zekâtının verilmesiyle, adeta malın rizikolara karşı sigortalanması, mala karşı suçların azaltılması ve güven ortamının tesis edilmesidir. Nisaba erişmeyen az mala zekât düşmemesi, fakir durumda olanların asgari yaşam standartlarının sağlanması maslahatına binâendir.

5. Havelânü'l-Havl

Zirâi ürünler dışında nisap miktarına sahip mal üzerinden bir yılın geçmiş olması gerekir. Bu durum literatürde *havelânü'l-havl* kavramıyla ifade edilir.⁵⁸ Çünkü Hz. Peygamber “*üzerinden bir yıl geçmedikçe zekât verilmez*”⁵⁹ buyurmaktadır. Bir yıl kameri hesabına göre 356 gün olarak hesaplanır.

Zekât malında gelişmenin tam olarak meydana gelmesi bir yıl sürdüğünden bu ölçüt hukukçular tarafından gerekli görülmüştür.⁶⁰

Hanefilere göre zekâta tabi malın yılın başında ve sonunda nisaba ulaşmış olması yeterlidir. Yıl ortasında nisabın altına düşmesi, zekâta mani değildir.⁶¹

56 el-Kardâvî, *a.g.e.*, I, 151.

57 el-Kâsânî, *a.g.e.*, II, 404; eş-Şîrâzî, *a.g.e.*, I, 468; el-Makdîsî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, III, 341.

58 Cezîrî, Abdurrahman, *Kitabu'l-Fıkh alâl-Mezahibil-Erbea*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I, 539.

59 İbn Mâce, *Zekât*, 5.

60 eş-Şîrâzî, *a.g.e.*, I, 469.

61 Ebû Abdullah Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (ö.189), *Kitâbü'l-Asl*, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1990, II, 47; es-Serahsî, Şemsü'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl (h.400-483/m.1009-1090), *Kitâbu'l-Mebsût fi'l-Fıkhil-Hanefî*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye,

Nisap miktarına ulaştıktan sonra elde edilen gelirler ilâve edilerek sene sonu nisaba ulaşmasına bakılarak zekât vacip olur. Her ilâve gelirin ayrıca hesaplanması gerekmemektedir.

Maliki bilginlerine göre de zira-i ürünler, maden, define dışında altın ve gümüş gibi ticaret mallarının zekâtının verilmesi için bir yılın geçmesi gerekir.⁶² Zekâta tabi olan bir malın eğer kârı varsa bu karın zekâtının verilebilmesi için gerekli olan bir yılın geçmesi şartı asıl malın yılına tabi olarak değerlendirilir.⁶³

Şafililer, Hanefiler gibi sene başında ve sene sonunda nisap miktarının bulunmasını öne sürmezler. Sene içerisinde nisabın altına düşmesi halinde zekât verilmez. Zekât verilebilmesi için nisap miktarına ulaştıktan sonra bir yılın bu durumda devam etmesi gerekir.⁶⁴

Adaletin gerçekleşmesi açısından cumhurunda benimsediği gibi her bir malın ayrı ayrı nisaba ulaştıktan ve üzerinden bir yıl geçtikten sonra zekâtı verilmelidir. Ancak bunun hesaplanması, mal sahiplerine zor olabilmektedir. Bu nedenle hukuk bilginlerinin ittifakla kabul ettiği nisabtan sonra bir yıl şartı⁶⁵ gerçekleştiğinde ilâve gelirler de dâhil olmak üzere zekâtının verilmesi daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

Alacaklarda *havelanü'l-havl* kriteri aranmakla birlikte malın ele geçmesine göre de farklılık arz etmektedir. Mal ele geçtikten sonra bir yıl geçmesi gerekir diyen hukukçular olduğu gibi ele geçtikten sonra geçmiş bir yılın veya nisaba ulaştıktan sonra geçmiş yılların zekâtının verilmesinin gerektiğini belirten hukukçular da bulunmaktadır. Her üç durumda da bir yılın geçmiş olma ölçütü alacakların zekâtında bulunması gerekir.⁶⁶

6. Borç Karşılığı Olmaması

Başkasında bulunan alacaklar, borç karşılığı ise bu mallardan zekât verilmez. Ancak borç denildiğinde kul borçları, Allah'a ait borçlar, Allah ve kul hakkı ortak olan borçlar kastedilmektedir. Kullara ait borçlar ödenmeden zekât verilmeyeceği konusunda cumhur, kişilere ait borçların nisabı etkile-

Beyrut, 2009, II, 256; el-Kâsâni, *a.g.e.*, II, 404; Mevsilî, *a.g.e.*, I, 130. İmam Züfer Hanefî fıkıhçılardan farklı olarak, zekâta tabi malın yıl ortasında nisabın altına düşmesi durumunda bu kriterin yerine gelmeyeceğini belirtmektedir. el-Kâsâni, *a.g.e.*, II, 404.

62 et-Tenûhî, *a.g.e.*, I, 303.

63 Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 745.

64 en-Nevevî, *a.g.e.*, VI, 7; Mevsilî, *a.g.e.*, I, 130; Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 745, 746.

65 Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 447.

66 et-Tenûhî, *a.g.e.*, I, 315; Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 447.

yeceğini düşünürken Ebu Ubeyd'in rivayet ettiği Osman b. Affan'ın "İçinde bulunduğunuz ay zekâtı ödeme ayınızdır. Kimin zimmetinde borç varsa ödesin ki zekâtını versin."⁶⁷ Şeklindeki sahabeye karşı ifadesi hukukçular tarafından borcun zekâta engel teşkil ettiği yönünde değerlendirilmiştir. Çünkü kul borçları, zekâttan önce gelir. Allah'a ait olma özelliği taşıyan kefaretlar, adak, hac, fitre borçları ise nisabı etkilemediğinden zekât dışı olarak kabul edilmiştir.⁶⁸ Ancak kanaatimizce Allah'a ait olan borçlar da ödenmeden zekât verilmez. Örneğin, hac yolculuğu esnasında bir şekilde borçlanan bir kimse, bu borcunu ödemediği takdirde zekât vermesi pek uygun görünmemektedir. Hac ve umreye giden kişiler, *fi sebîlillah* yani Allah yolunda olarak değerlendirildiğinden, zekât verilecek sınıflar arasında kabul edilir.⁶⁹ Hz. Peygamber zamanında hac ve umreye giden kimse için zekât gelirleri kaleminden yardım edilmesi daha çok teşvik amaçlı olmakla birlikte⁷⁰ bu kişilerin yolculuk esnasında borçlu olması önem arz etmektedir. Zaten hac yolculuğuna çıkmadan önce borçlu olan bir kimse hacle mükellef değildir.

Borçlu olan şahıs, başkasına ait olan bir borcunu ödemedikçe veya borç ödendikten sonra nisap miktarının altına düşen malı için zekât ödemez.⁷¹ Her ne kadar elinde zengin sayılacak kadar malı olsa da başkasına ait olan borç, kendisinin olmayıp mülkiyet özelliği taşımamaktadır.⁷² Borcunu ödedikten sonra, alacakların garantili olmasına göre kalan mala ilave edilerek zekât hesaplanır, verilmesi gereken yerlere verilir.

C. Zekâta Konu Olan Alacaklar Açısından Kriterlerin Değerlendirilmesi

Alacakların zekâtının verilebilmesi için yukarıda açıkladığımız kriterlerin bulunması gerekir. Ancak, alacakların tam mülk olmadığı ve nema özellik

67 Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam, *Kitabu'l-Emval*, tahk., Muhammed Halil Haras, Daru'l-Fikr, Kahire, 1981, s. 395.

68 İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullah b. Ahmed b. Muhammed el-Makdîsî el-Hanbelî (ö. 620), *el-Muğni*, tahk., Muhammed Şerefüddîn Hattâb Dâru'l-Hadîs, Kahire, 2004, IV, 22-23; Zuhayli, *a.g.e.*, II, 747-750; Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmîyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yay., İstanbul, 1985, IV, 114-115; *Vecdi*, Akyüz, *a.g.e.*, s.154.

69 İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-Müctehid*, II, 43; Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö.1250), *Neylü'l-Evtâr Şerhu min Esrâri Müntekâ'l-Abbâr*, Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut, 2009, III, 84.

70 Bkz. Köse, Murtaza, "Fî Sebîlillâh" Kavramının Zekât Açısından Tahlili" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:21, Erzurum, 2004, s. 114-115.

71 el-Meydânî, *a.g.e.*, I, 140.

72 Özek, Ali, *Asr-ı Saadette Zekâtın Tatbikatı*, (Türkiye'de Zekât Potansiyeli İçinde) İSAV. Yay., İstanbul, 1987, s. 8.

taşımadığı görülmektedir. Örneğin, alacaklarda teslim almadan intifa özelliği bulunmamaktadır. Hâlbuki, zekâta tabi olan malın kendisinden intifa edilir olması bir zorunluluktur. İnsanın kendi hayatını sürdürebilmesi için mâli mütekavvim olan ve dinen kullanılmasında her hangi bir sakınca olmayan maldan faydalanmaya ihtiyacı vardır. Sahip olduğu mal, kendisinin olabilmesi ve zekât verilebilmesi için hem menfaatine ve hem de kendisine *rakabesine* sahip olması gerekir. Ancak İslam hukukçuları intifa özelliğine o an için sahip olmayıp yalnız mülkiyetine sahip olunan mallar için zekât gerekeceğini belirtirken *İbn Sebil'i*⁷³ örnek verirler. Zengin ama yolculuk esnasında her hangi bir malı olmayan kimsenin malının zekâtını vermesi gerektiği görüşündedirler. Alacakların zekâtı konusunda farklı yaklaşımlar bu temele dayanmaktadır.⁷⁴

Bazı mallar vardır ki bunlardan faydalanma imkânı yoktur. Emekli ikramiyeleri başkasında bulunan ve inkâr edilen alacaklar, *mal-i zımar* türü mallardan sayılmaktadır.⁷⁵ Bu mallarda mülkiyet olmakla birlikte intifa özelliği bulunmamaktadır. Toplu para veya ikramiyelerin elde edilmesine baktığımızda, bu para veya mallar çalışan kişinin aylık almış olduğu maaştan kesilmekte, belirli bir hesapta toplanmaktadır. Daha sonra ikramiye veya toplu para olarak, emekli olduğunda kendisine ödenmektedir. Hesapta toplanan para çalışanın malı olup intifa özelliği bulunmayan maldır. Çalışan memurun istediği zaman bu paraya sahip olma imkânı yoktur. Mülkiyet olarak mala sahip olması ancak ele geçmesi halindedir. *Mal-i zımar*, telef olan mal da intifa vasfı olmayan mal konumundadır. Saklanılarak yeri unutulmuş mallar, saklanılan yere göre farklı yaklaşımlar olsa da ev, sahra yol, gibi⁷⁶ zekâta tabi olmakla beraber ele geçince zekâtının verileceği daha isabetlidir. Hanefi hukukçulara göre bu çeşit mallara ait geçmiş yılların zekâtı ödenmez.⁷⁷ Maliki hukukçulara göre ise ele geçmesinden sonra sadece geçmiş bir yılın,⁷⁸ Şafîilere göre ise mülkiyet söz konusu olduğundan geçmiş yılların zekâtı ödenmesi gerekir.⁷⁹

İslam hukukçularının, alacakların tam mülk özelliğine sahip olmaması ve nâmî özellik taşımasından dolayı farklı sonuçlara ulaştıkları görülmektedir.

73 Yolcu olan, bir ülkeden başka bir ülkeye Müslümanların maslahatı veya ilim elde etmek için yolcu olma gibi meşru amaçlarla yolda parasız kalanlar demektir. Mültecilerde bu kısma girmektedir. el-Kardâvî, *a.g.e.*, II, 170.

74 el-Kâsâni, *a.g.e.*, II, 390.

75 el-Kâsâni, *a.g.e.*, II, 390.

76 eş-Şeybâni, *a.g.e.*, II, 111.

77 el-Kâsâni, *a.g.e.*, II, 391.

78 et-Tenûhî, *a.g.e.*, I, 315; ez-Zurkânî, Muhammed b. Abdulbakî b. Yusuf, *Şerhu'z-Zurkânî alâ Muvattai'İmam Mâlik*, Dâru'l-Kütüb'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, II, 145.

79 Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 743; Akyüz, *a.g.e.*, s. 199.

II. Mal Çeşidi Olarak Alacaklar

“*Mal, tab-ı insanî mail olup da vakti hacet için iddihar olunabilen şeydir ki menkule ve gayrimenkule şâmil olur.*”⁸⁰ Şeklinde tarif edilen kişinin sahip olmayı arzuladığı ve ihtiyaçlarını karşılamak için biriktirdiği değer taşıyan her şeydir. Yerel olarak, kırsal kesimde mal koyun, keçi büyük ve küçükbaş hayvanlar için, yerleşik sakinler için altın ve gümüş olarak kullanılabilir. Kısaca, insanın yaşadığı zamana, mekâna ve örfü göre mal kavramı değişiklik göstermektedir.

Allah’ın insana bahşetmiş olduğu her çeşit mütekavim malların temizlenmesi ihtiyaç sahibinin hakkı olan zekâtı vermekle mümkündür. Zekâta tabi olan mütekavim mallar çeşit çeşittir. “*Mallarından sadaka al, bu sayede onların temizlenmelerine ve inkişafına yol açmış olursun*”⁸¹ ayetiyle Müslümanın Allah’a olan bağlılığının bir delili olan zekât, sadaka olarak açıklanır ve her çeşit maldan zekât verileceğini temellendirir. Mütekavim mal hükmünde olan alacaklar da zekâta tâbi mallardandır.

Zekât verilecek mallar, altın, gümüş,⁸² ekin ve meyveler,⁸³ ticaret ve meşru olan kazançlar⁸⁴ ve diğer mallardır.⁸⁵ Alacaklar da ayetlerde ifade edilen zekât verilecek mal çeşitlerindedir.

İslam hukukçuları eşyayı *ayn* ve *menfaat* şeklinde tasarlarken olaya *cevher-araz* ilişkisi açısından bakmışlar ve bu çerçevede malı *ayn* olarak *arazi* da menfaat olarak değerlendirmişlerdir. Hanefilere göre ele geçirilmesi ve kendisinden faydalanılması mümkün olan her şey mal kabul edilirken, kendisinden faydalanılan ancak ele geçirilmeyen şeyler mal hükmünde değildir. Bu durumda mal sadece maddeden oluşmaktadır. Evlerde barınmak, arabaya binmek mal olmayıp, maldan yararlanma mutlak olarak maddi eşyayı ifade eder.⁸⁶ Şafiî, Maliki ve Hanbelilere göre ise maldan yararlanma da mal kabilindedir.⁸⁷ Zekâta konu olan mallar açısından değerlendirildiğinde Hanefilerin görüşü daha isabetli olsa da yararlanılanların da mal hükmünde zekâta tabi olmasının doğru olacağı kanaatindeyiz. Zekât açısından mutlak maddi eşya ve bu hükümde değerlendirilenler zekâta tabi olur.

80 Mecelle, Mad: 126.

81 9. Tevbe, 103.

82 9. Tevbe, 34.

83 6. Enam, 141.

84 2. Bakara, 272.

85 9. Tevbe, 103.

86 Hacak, Hasan, “Mal”, DİA., XXVII, Ankara, 2003, s. 463.

87 el-Kardâvi, *a.g.e.*, I, 132-133.

Alacak olan mallar insanların ihtiyaçlarına göre çeşitli olmakla birlikte daha yaygın olan para nev'indedir. Günümüzde insanlar, ihtiyaçlarını görmek için parayı borç olarak alırlar. Daha önceleri insanlar mübadelelerini takasla gerçekleştiriyorlardı. Para ile işlem yapmıyorlardı. Eşya, altın ve gümüşün yerine paranın kullanılması insanlara birçok kolaylık sağlamış, tarihsel süreç içerisinde paranın kullanılmaya başlanmasından itibaren birçok aşamalar kaydetmiştir.⁸⁸

Hz. Peygamber ve halifeler döneminde tedavülde bulunan paralar genellikle Bizans'ın altın dinarı, Sâsânilerin gümüş dirhemi kullanılıyordu.⁸⁹ Paralarda zekât, Kur'an, sünnet ve icma ile sabittir.

Paranın işlevi, piyasada hareket etmesi, insanların onu kullanması ve yarar sağlamasıdır. Paranın kullanılmayıp hapsedilmesi, işsizliğin yayılmasına, ekonomi piyasasının durmasına, iktisadi faaliyetlerin azalmasına ve toplumun ekonomik yönden çökmesine neden olmaktadır. Hapsedilen para, piyasaya sürülmeyen, değerini kaybeden anlamında "Erimiş Para" demektir. Yetimlerin mallarından olan paraların çalıştırılarak geliştirilmesi teşvik edilen önemli bir husustur.

Borç senetleri, borçluda olduğu sürede gelişmez ve borç sahibi *borcu veren kişi* bundan yararlanmadığından dolayı borç, gelişme özelliğine sahip olmayıp borca zekât düşmemektedir. Paralar ise bu şekilde olmadığından zekât düşer. Borç senedi ile para cinsinden alacaklar aynı hükümde değildir. Hazır para, mal hükmünde olup zekâtın gerekliliğinde bir ihtilaf yoktur.

Ticaret malı olan alacaklar para olarak değerlendirilir. Para, altın veya bu sınıfta değerlendirilen alacaklardır. Bu tür alacaklarda borçlu borcunu ödeyebilecek kudrete sahipse ve borcunu da inkâr etmiyorsa bu alacak *vedia* hükmündedir. Sahibi açısından *vedia* hükmündeki alacaklar, elde bulunan bir mal olarak değerlendirilip diğer şartların varlığı halinde zekât tahakkuk eder.⁹⁰

Mali mütekevvin olan alacaklar, ayn olanlar, saklanması mümkün olan ve saklanması mümkün olmayan şekilde kısımlara ayrılır.

Ayn olarak değerlendirilenler: Bu çeşit alacaklar gıda maddesi, küçük veya büyük baş hayvanlardır. Ele geçtiği zaman zekâtı verilir, telef olması durumunda ise zekâta tabi değildir.⁹¹

88 Döndüren, Hamdi, *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri*, İnce Matbaacılık, Balıkesir, 1984, s. 63-65.

89 Aybakan, Bilal, "Nakit", DİA, XXXII, İstanbul, 2006, s. 324.

90 el-Makdîsî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, III, 346.

91 Akyüz *a.g.e.*, s. 194.

Saklanması mümkün olan mallar: Sahiplerinin evlerinde veya ticarethanelerinde bulunan saklanması kolay olan para, altın, gümüş ve ticaret eşyası mallardır. İslam hukuku literatüründe emvâl-i bâtına kavramıyla ifade edilir.⁹² Günümüz ifadesiyle yastık altı mallar demektir. Bu malların zekâtı Hz. Osman'dan itibaren mükelleflerin tercihine bırakılmıştır.

Saklanması mümkün olmayan mallar: Sahipleri tarafından gizlenmesi mümkün olmayan, şer'an zekât konusu olan ekinler, meyveler, hayvanlar vb. mallardır. Bu tür mallara İslam Hukuk literatüründe emvâl-i zâhira denir.⁹³

Netice itibariyle mütekavvim olan zekâta tabi alacaklar para olanlar *nukûd*, para dışındakiler *urûz* terimiyle kullanılarak,⁹⁴ *emvâl-i bâtına*, *emvâl-i zâhira* gibi farklı şekillerde bulunup, belirli şartlar çerçevesinde zekâtı verilmektedir. Ayrıca alacakların, sahibinin eline geçip geçmemesi bir risk taşımaktadır.

III. Riskli Alacakların Zekâtı Konusunda Farklı Yaklaşımlar

Ticari alacakların tahsil edilip edilmemesi, kişi ya da şirketlere olumlu veya olumsuz etkileri söz konusudur. Bu alacaklar daha ziyade *karz-ı hasen* dışındaki alacaklardır. Borç olarak herhangi bir şekilde başkasına verilen veya ticari alacak hükmünde olan malların, asıl sahibi tarafından zekâtının verilmesi konusunda fıkıhçılar farklı yaklaşımlara sahiptir.

A. Alacakların Kuvvet Durumuna Göre Zekâtı

Hanefilere göre alacaklar üç grupta değerlendirilmekle birlikte⁹⁵ Malikî Şafiî, Hanbeli mezhebi hukukçularının farklı yaklaşımları söz konusudur.⁹⁶

1. Kuvvetli ve Sağlam Alacaklar

Kuvvetli veya sağlam alacaklar, borçlunun kabul ettiği, borç verilen para ve ticaret bedeli alacaklardır.⁹⁷ Müflis dahi olsa⁹⁸ ikrar edilen veya çek, senetle

92 eş-Şirbînî, *a.g.e.*, II, 134; İbn. Kudâme *Muğni*, IV, 20; Erdoğan, *a.g.e.*, s.123.

93 eş-Şirbînî, *a.g.e.*, II,134; İbn. Kudâme *Muğni*, IV, 20; Erdoğan, *a.g.e.*, s. 123.

94 Aybakan, Bilal, "Nakit", DİA, XXXII, İstanbul, 2006, s. 325.

95 es-Serahsî, *a.g.e.*, II, 261; İbnü'l-Hümmam, *a.g.e.*, II, 176; el-Halebî, *a.g.e.*, s. 159; İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 332-333; Bilmen, *a.g.e.*, IV, 113-114; Yavuz, *a.g.e.*, s. 358-359.

96 et-Tenûhî, *a.g.e.*, I, 315; İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 6, 38; ez-Zurkânî, *a.g.e.*, II, 145, 146; Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 469-471.

97 es-Serahsî, *a.g.e.*, II, 261.

98 İmam Ebu Hanife ve Yusuf'a göre hakim iflas kararı verse de alacağa zekât gerekir, İmam Muhammed'e göre gerekmez. Ebu'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr Merginânî(ö.593), *el-Hidâye*, s.104; es-Semerkindî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed (539/1144), *Tuhfetü'l-Fukahâ*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1984, II, 297.

yazılı olan, alınabilmesi garantili alacaklardır.⁹⁹ Bu tür alacaklarda borçlunun borcunu kabul etmesi önem arz etmektedir. Alacağın sözleşmede yazılı olması, alacak senetleri vb. kabul belirtileridir. Şirketlerin istikraz tahvilleri bu çeşit alacaklar olarak zekâta tabidir.¹⁰⁰

Kuvvetli alacaklarda mal ile ilgili şartlar tahsil edilme anından itibaren değil, nisaba malik olma anından itibaren başlar. Alacaklar alındığında zekâtı geçmişe dönük olanlar verilir. Örneğin, nisap miktarına ulaşan ve üzerinden de bir yıl geçen alacaklarda her yıl için 1/40 arasında zekât verilir.¹⁰¹ Bu tür alacaklar tahsil edildikçe zekâtı verilir.¹⁰² Mâlikîler; Hanefilerin kuvvetli alacak olarak vasıflandırdığı bu tür alacakların; alacağın altın gümüş veya ticaret malının parası olması, alacağın en az bir miktarının teslim alınmış olması, alacağın para cinsinden altın gümüş olması, zirai ürün gibi ticârî mal olmaması, nisap miktarı tahsil edilmiş veya tahsil edilen nisaba tamamlanmış olması şartıyla sadece bir yıllık zekâtının verileceği görüşündedirler.¹⁰³

Hukuk literatüründe *deyn mercuvvu'l-eda* olarak da ifade edilen sağlam alacaklar, Hanefi hukukçulara göre elde bulunan mal gibi değerlendirilerek içinde bulunan yıl ile birlikte geçmiş yılların zekâtı verilir.¹⁰⁴

Hanbeli hukukçulara göre sağlam alacaklar, borçlu, müflis de olsa zimmetinde olduğu kesinleşen ve artma özelliğine sahip alacaklardır. Zimmette kesin olmayan, artma özelliğini kaybeden alacaklar, sağlam olma, özelliğini kaybetmiş demektir.¹⁰⁵

Alacakları borçlunun elinde emanet hükmünde değerlendiren Hz. Ömer (ö.23/644), Hz.Osman (ö.656), İbn Ömer (ö.73/692), Câbir b. Abdillâh(ö.77/694) Nehâi (ö.96/714), Şafîiler, el-Leys b. Sa'd (ö.175/791) ve bazı Malikîlere göre alacaklı, malı eline geçirmese de zekâtını verirler.¹⁰⁶ Çünkü alacaklı tahsil edinceye kadar beklemesinin hem kendine ve hem de fakire zararı vardır.

99 Yavuz, *a.g.e.*, s. 358.

100 el-Kâsânî, *a.g.e.*, II, 392; el-Halebî, *a.g.e.*, s. 158; Şafak, Ali, "Zekât Muvacehesinde Borç ve Alacakların Durumu", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, sayı:11, 1968, s. 17; Akyüz, *a.g.e.*, s. 196.

101 es-Semerkindî, *a.g.e.*, II, 293.

102 et-Tenûhî, *a.g.e.*, I, 315; el-Halebî, *a.g.e.*, s. 159; Yavuz, *a.g.e.*, s. 359.

103 İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 38; Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 769-770.

104 İbnü'l-Hümam, *a.g.e.*, II, 176; el-Halebî, *a.g.e.*, s. 159.

105 Cezîrî, Abdurrahman, *Kitabu'l-Fıkh ala'l-Mezâhibi'l-Erbea*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I, 548.

106 el-Makdîsî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, III, 346.

Başka bir kimsenin zimmetinde sabit olan alacak, inkâr edilmiyorsa veya borçlu borcunu ikrar ediyorsa borç tahsil edildikten sonra zekâtının verilmesi gerektiğinden sağlam alacaktır.¹⁰⁷ Çalışan, maaşından kesilerek biriken alacağına istediği zaman ulaşabiliyorsa ve onu harcayabiliyorsa bu alacak, sağlam alacaktır.

2. Orta Alacak ya da Şüpheli Alacaklar

Bu tür alacaklar ticari bir işlemle olmayan malların bedeli olan alacaklardır. Diğer bir ifadeyle konusu, havâici asliye olan hukuki işlemlerin neticesinde ortaya çıkan alacaklardır. Karşı tarafın asli ihtiyaçlarını gidermek amacıyla satılan mallardan dolayı alacaklardır. İhtiyaç zamana, şartlara ve gereksinimlere göre farklılık arz eder. Asli ihtiyaçlar da bu duruma göre değişir. Değişen asli ihtiyaçlarla ilgili alacaklar, orta alacak veya alınması garantili olmayan alacaklardır. *Deyn-i vasat*¹⁰⁸ veya adî alacaklar ticari alacakların dışında işçi, doktor alacakları, ev, tarla gibi kira alacaklarını da içerir.¹⁰⁹ Nisap miktarına ulaşması halinde ve teslim alındıktan sonra¹¹⁰ zekâtları verilir. Hanefi hukukçulara göre, bir yıl geçmesi şartı, alacağın tahsil edildiği andan itibaren değil borçlunun iltizam ettiği andan itibaren dir. Bu konuda Ebû Hanifeden iki rivayet söz konusudur. Birincisi bu tür alaktan iki yüz dirhem almadan ikincisi ise, teslim alıp üzerinden bir yıl geçmeden zekâtı verilmez.¹¹¹

Deyn-i kavi ile *Deyn-i vasat*'ı karşılaştırdığımızda, kuvvetli alacakta ele geçen para nisabın beşte birine ulaştığında diğer mallarla birlikte zekâta tabidir. Orta alacak olan *Deyn-i vasatta* ise nisap miktarına ulaştığında zekâtı verilir. Ortak noktaları her iki alacakta da ele geçince geçmiş yılların zekâtının verilmesidir. Malikîler, Hanefîlerin orta alacak olarak kabul ettikleri alacakların zekâtının verilmesi için tahsilden sonra bir yıl zaman geçmesini şart koşarlar.¹¹²

Ebû Hanife'den rivayet edilen ikinci görüşün, Malikîler tarafından da kabul edildiği ve bu görüşün isabetli olduğu düşüncesindeyiz.

3. Zayıf ve Batık Alacaklar

Deyn-i Daif olan bu tür alacaklar her hangi bir mal karşılığında olmayan miras malı, vasiyyet malı, mehir parası, boşanma karşılığındaki ücret, kısasta

107 Bilmen, *a.g.e.*, IV, 113.

108 es-Semerkandî, *a.g.e.*, II, 294.

109 İbnü'l-Hümmam, *a.g.e.*, II, 176.

110 el-Kâsânî, *a.g.e.*, II, 392.

111 İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 333; es-Semerkandî, *a.g.e.*, II, 294.

112 Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 479.

sulh karşılığı mallar gibi alacaklardır.¹¹³ Mahkeme sürecinde olan maddi tazminat davaları neticesinde mülkiyete geçen alacaklar zayıf alacaklardır. Hâkimin kararından sonra mülkiyete geçen alacakların üzerinden bir yıl geçmesi şartıyla zekâtlarının verilmesi gerekir.¹¹⁴ Zayıf alacaklarda ele geçmesi durumunda geçmiş yılların zekâtı verilmez. Teslim alınıp ele geçmesi durumu, yeni kazanılmış mal olarak değerlendirilir. Yani üzerinden bir yıl geçmesi ve diğer kriterlerin varlığı halinde zekât söz konusudur. Maliki hukukçular da bu tür alacaklarda Hanefilerle aynı görüşte olup tahsilden sonra bir yılın geçmesinin gerektiğini belirtirler.¹¹⁵ İslam hukukçularının alacaklar konusunda farklı yaklaşımlara sahip olması alacağın çeşidine ve borcun ispatına göre değişmekle birlikte teslim alınıp alınmaması da farklı görüşlerde etkili olmaktadır.

Zayıf alacak olarak tahsil edilen tutar, nisap miktarına ulaşırsa ve tahsil anından itibaren bir sene geçerse zekâta tâbi olur. Tahsil edilen borcun dışında, nisap miktarını geçen mal varsa, tahsil edilen miktar bu mala ilave edilerek zekâtı hesaplanır.¹¹⁶

Hukuk literatüründe *deyn gayru mercuvvi'l-eda* olarak ifade edilen batık alacaklar, borçlunun ödeme imkânı olmadığı veya inkâr ettiği, borçla ilgili herhangi bir delilin de bulunmadığı alacaklardır.¹¹⁷

Batık alacaklar tahsil edilmesi halinde bütün yılların zekâtı verilir. Hz. Ali(ö.40/661), İbn Abbas (ö.68) ve Ebu Ubeyd (ö.224/ 839) bu görüştedir. Ömer b. Abdülaziz(ö.101/720) ve Hasan'ül Basri (ö.110/728), tahsil edildiği yılın, Muhammed eş-Şeybâni(ö.189/805) ise tahsil edilip nisaba ulaşırsa üzerinden bir yılın geçmesi durumunda zekâtının verileceği görüşündedir.¹¹⁸

Ebu Hanife (ö.150/767) ve İmameyn'e göre ödenmesi beklenmeyen borçlarda ele geçtiği zaman geçmiş yılların ve o yılın zekâtı verilmez. Çünkü yeni elde edilen varlık veya gelir konumundadır. Hanefilerin bu görüşü değerlendirildiğinde; alınıp alınmayacağı şüpheli olan alacaklar değil de tamamen ümit kesilen *batık alacaklar* olarak da ifade edilen alacakların, herhangi bir zamanda beklenmedik bir durumda ele geçmesinde yeni kazanılan mal gibi değerlendirilerek bir yıl geçmesi beklenmektedir. Var olan mallara ilave edilerek nisaba ulaştığında bir yıl beklenerek zekât verilir. Ele geçen mal, nisap miktarı ve daha fazlaysa zaten bir yıl beklenerek zekât verilir.

113 es-Semerkindî, *a.g.e.*, II, 294; el-Kâsâni, *a.g.e.*, II, 392; İbnü'l-Hümmam, *a.g.e.*, II, 176; Yavuz, *a.g.e.*, s. 359.

114 el-Kâsâni, *a.g.e.*, II, 392; Akyüz, *a.g.e.*, s.197.

115 et-Tenûhî, *a.g.e.*, I, 315; Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 447.

116 el-Kâsâni, *a.g.e.*, II, 392; Cezîrî, *a.g.e.*, I, 548.

117 el-Halebî, *a.g.e.*, s. 159.

118 eş-Şeybâni, *a.g.e.*, II, 79-80.

4. Değerlendirme

Özellikle Hanefi hukukçuların kuvvet yönünden değerlendirdiği alacaklar, *Deyn-i kavi*, *Deyn-i vasat*, *Deyn-i daif* olarak üç grupta ele alınmıştır.

Her üç çeşit alacak, nisap miktarına ulaştığı ve ele geçtiği zaman zekât ödenir. Farklı olarak *Deyn-i kavi*, kuvvetli alacak beşte birlik kısmı ele geçtiğinde zekâtı verilir. Veya başka bir mala ilave edilir. Ödeme zamanı, hepsinde ele geçip mülk olduğundadır. Ödenecek yıllar ise, *Deyn-i kavi*'de ikrar edilen zimmette sabit borçların tüm geçmiş yıllarının, inkâr edilmesi durumunda ise son bir yılın zekâtı verilir. *Deyn-i vasat*'ta ise, geçen bütün yılların, *Deyn-i Daif*'te ise, son bir yılın zekâtı verilir.¹¹⁹

Hız. Ali(ö.40/661), Ebû Sevr (h.ö.204) ve Ashabu'r-rey'e göre alacaklar teslim alındıktan sonra geçmiş tüm yılların zekâtı verilir. Osman b. Affan (ö.656), İbn Ömer(ö.73/692), Câbir, Tâvus, Nehâî(ö. 96/714), Câbir b. Zeyd (ö. 93/711), Zührî (h.ö.124), Katade (ö.118/735), Şâfî (h.ö.204), İshak (ö.127/744) ve Ebû Ubeyde (ö.224/ 839)'ye göre ise teslim alınmasa da hemen zekâtları verilir. Çünkü alacak vedia hükmündedir ve istenildiği zaman ulaşılabilir. Yani alacaklı zekât mükellefi, tam mâliktir. Hız. Aişe (h.ö.56) ve İbn Ömer (ö.73/692)'den rivayete göre ise alacak tam mülk olmadığından zekâta tabi değildir. Said b. Müseyyeb (ö.94/712), Ata (ö.114/732), ve Ebû Zinâd (h.ö.130) teslim alındıktan sonra sadece bir yılın zekâtının verileceği görüşündedir.¹²⁰

Hanbeli hukukçulara göre borçlu, borcunu inkâr eden, geciktiren, veresiye ya da peşin veren olsun her halde zekâtı verilir. Ancak mükellef, alacağını almadan zekâtını vermek zorunda değildir ve tahsil ettikten sonra geçmiş yılların zekâtlarını derhal verir. Alacaklı istediği zaman malına ulaşma ve faydalanma imkânı varsa, borçlu borcunu itiraf ediyorsa çoğu hukukçulara göre zekâtı verilir, aksi durumda ise verilmez.¹²¹

Zahirilere göre başkasında bulunan alacak kabz edilmediği ve üzerinden bir yıl geçmediği sürece zekâtı verilmez. Yani borç, teslim alındıktan sonra ve üzerinden bir yıl geçtikten sonra zekâtı verilir. Borçlunun mukir olması, borcun peşin ödenmesi veya geciktirilmesi fark etmemektedir.¹²²

Şâfî hukukçulara göre başkasında bulunan alacaklar, ticaret malı karşılığı veya para cinsinden ise teslim alındıktan sonra geçmiş yılların zekâtı verilir.¹²³

119 es-Serahsî, *a.g.e.*, II, 261-262; es-Semerkandî, *a.g.e.*, II, 294; Akyüz, *a.g.e.*, s. 198.

120 el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, III, 346.

121 el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, III, 346; Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 447.

122 İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, 221; Bilmen, *a.g.e.*, IV, 114.

123 eş-Şâfî, *a.g.e.*, II, 35; Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 770-771.

Başkası tarafından gasb edilen, denize düşen, konulan yeri unutulmuş veya Hanefilerde zayıf alacak olan, inkâr edilen alacaklara yıllar sonra ulaşılması durumunda geçmiş yılların zekâtı, ele geçtikten sonra bir yıl geçmişse ancak bu durumda verilir görüşünde olan Şafîiler de vardır. İmam Şafîî, gasb edilen, batan malın mülk olmadığını ifade eder.¹²⁴ Vedia ve gasb edilmiş hükmünde olan, zekâta tâbi alacakların, tam mülk olması konusu fıkıhçılar arasında tartışılmış, mala ulaşma ve yıllanma durumuna göre farklı yaklaşımlara sahip olunmuştur.¹²⁵ Örneğin, İmam Şafîî'nin mezhebi kadiminde, tasarruf etme ve nema imkânı olmayan alacağa zekât gerekmeyeceğini belirtirken, gasbedilen malın kendisine ulaşılması veya inkâr edilen alacakla ilgili şahit ve yemin¹²⁶ gibi delilin olması, yargıyla sonuçlanan ve mülk olan alacakların zekâtının verilmesi gerekir.¹²⁷

B. Alacakların Tahsil Edilmesine Göre Farklı Yaklaşımlar

İslam hukukçuları alacakların tahsil edilme durumuna göre farklı görüşleri sürmüştür ve özellikle tahsili umulan alacağı, sahibinin elindeki mal gibi değerlendirmişlerdir.¹²⁸ Çünkü bu tür alacaklar, bir nevi sağlam alacaklardır ki, tahsili garantilidir. Başkasında bulunan bu alacaklar, borçlu tarafından kabul edilmesine göre aşağıdaki şekilde sınıflandırılabilir.

1. Borcunu Kabul Eden Kişide Bulunan Alacaklar

Tahsil edildiğinde geçmiş yılların zekâtı hesaplanarak verilirken, Ebû Ubeyd, İshak, Şafîî, Ebî Süleyman, tahsil edilmemiş olsa bile üzerinde tasarruf yetkisi bulunan malların zekâtının verilmesi gerektiği görüşündedir.¹²⁹

Alacaklar nâmi özellik taşımadığından dolayı İbn Ömer, ve Hz. Aişe, zekâtının olmayacağını belirtmişlerdir.¹³⁰ Saîd b. Museyyeb (ö.94/712), ve Ata b. Ebi Rabah (ö. 114/732) gibi hukukçular da sadece bir yıllık zekât verileceğini ifade etmişlerdir. İmam Malik'e göre uzun yıllar başkasında olan alacak teslim alındıktan sonra geçmiş tüm yılların zekâtı olarak değil sadece geçmiş bir yılın zekâtı olarak verilir.¹³¹ Hanbelilere göre alacaklar, ister peşin ister veresiye ol-

124 eş-Şafîî, *a.g.e.*, II, 69; eş-Şirbînî, *a.g.e.*, II, 126.

125 eş-Şirâzî, *a.g.e.*, I, 512; el-Halebî, *a.g.e.*, s. 159.

126 Şebremellîsi, Ebu'z-Ziyâ Nûriddin Ali b. Ali (ö.1087), *Hâşiye alâ Nihâyeti'l-Muhtâc*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, III, 131.

127 Remlî, *a.g.e.*, III, 129; Şebremellîsi, *a.g.e.*, III, 129.

128 el-Kardâvî, *a.g.e.*, I, 529.

129 el-Makdîsî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, IV, 23.

130 el-Makdîsî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, IV, 23-24.

131 et-Tenûhî, *a.g.e.*, I, 315; el-Makdîsî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, IV, 23; İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 38; ez-Zurkânî, *a.g.e.*, II, 145.

sun ister inkâr edilen borç olsun sonucu değiştirmemektedir. Buna göre alacak teslim alınmadan zekâtın verilmesi zorunlu değildir.¹³²

2. Ödeme Gücü Bulunmayan Borcunu İnkâr Eden Veya Oyalayan Kimsede Bulunan Alacaklar

Katâde (ö.118), İshak ve Ebû Sevr gibi hukukçuların belirttiği gibi bu tür alacaklarda intifa ve tasarruf mümkün olmadığından zekât gerekmemektedir.¹³³ Ayrıca uzun yıllar verilmeyen ve borçlu tarafından inkâr edilen bir delilin de olmadığı alacakların zekâtı verilmemektedir.¹³⁴ Ebû Ubeyd (ö.224/839) ve es-Sevrî'ye göre alacaklar alındığında geçmiş yılların zekâtı verilir.¹³⁵

İnsanın ihtiyaçlarını gideren yiyecek türü asli ihtiyaçlardan olan mal alacaklarından zekât verilmez.¹³⁶ Ayrıca alacaklı tahsil edemediği alacağı için zekât vermekle yükümlü değildir.

Hanbelilerde; borçlunun zimmetinde sabit olan alacaklar tahsil edildiğinde zekâta tabidir. Borçlunun zimmetinde sabit olmayan alacaklar zekâta tabi değildir. Alacaklar tahsil edildiğinde veya başka mallarla birlikte nisaba ulaşıyorsa zekâtları verilir. Diğer zekâta tabi mallardan farklıdır.¹³⁷

Mâlikilerde, satılan eşya alacakları tahsil edildikten sonra ve üzerinden bir yıl geçmesi durumunda zekâta tabidir. Malikiler, alacakların teslimini esas alırlar. Zekât verme süreci alacağın tesliminden sonra başlar. Kasıtlı olarak alacaklı alacağını almaz, borçluda bekletilirse beklettiği yılların zekâtını vermek zorundadır.¹³⁸

Başkasından alacağı olup tahsil edemeyen ve elinde de bir şey bulunmayan tüccara zekât verilebilir. Ayrıca *İbn-i Sebil* olarak değerlendirilen¹³⁹ mültecilere de zekât verilir.

C. Tüm Alacaklara Zekât Gerekir Görüşünde Olanlar

Mâlikî hukukçulara göre miras, hibe gibi her türlü alacak alındıktan sonra, kendisi veya başka bir mal ile birlikte nisaba ulaşıyorsa ve üzerinden bir yıl geçmişse bu çeşit malların hepsinin zekâtı verilir.¹⁴⁰

132 el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, IV, 23-24; *a.g.e.*, II, 447.

133 el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, III, 346,347; Yavuz, *a.g.e.*, s. 337.

134 eş-Şeybânî, *a.g.e.*, II, 105-106.

135 İbn Kudame el-Makdisî, *el-Muğni*, IV, 24

136 İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 284.

137 el-Makdisî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, III, 347.

138 İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 38; Zuhaylî, *a.g.e.*, II, 769-770.

139 el-Kardâvî, *a.g.e.*, II, 171.

140 İbn Rüşd, *a.g.e.*, II, 38.

İmam Ebû Yusuf (h.ö.183) ve İmam Ebû Muhammed'e (h.ö.189) göre tüm alacaklar kuvvetli alacak hükmünde olduğundan zekâtı verilir.¹⁴¹ Alacak teslim alınmadan diyet alacakları hariç olmak üzere üzerinden bir yıl geçtikten sonra zekâtları verilir. Diyet alacakları teslim alınmadan zekâtları verilmez.¹⁴²

Zahirî hukukçulara göre alacak tahsil edilip üzerinden bir yıl geçmesi halinde hepsinin zekâtı verilir. Borcun vadeli olup olmaması zekât mükellefi olmayı etkilemez.¹⁴³

Zekâta tabi olması açısından Şafîlere göre tüm alacaklar eşittir belirli şartlar dâhilinde hepsine zekât gerekir.¹⁴⁴

Hanefî fakihlere göre birine verilen borç üzerinden bir yıl geçtikten sonra zekât vacip olsa da teslim alınmadığı takdirde zekâtı verilmez. Şafîler ise başkasında bulunan alacakları elde bulunan ve zekâta tabi olan ayn,¹⁴⁵ tasarruf edilebilen bir mal olarak değerlendirdikleri ve fakirlerin hakkının geciktirilmemesi gerektiğinden borç verilen mal teslim alınmadan zekât verilmesi gerekir görüşündedirler.¹⁴⁶

İmam Ebû Yusuf ve İmam Ebû Muhammed başta olmak üzere alacakların hepsinin zekâta tabi olduğu ancak çoğu hukukçulara göre ise teslim alındıktan sonra zekâtının verileceği belirtilmektedir.

IV. Alacakların Zekâta Mahsup Edilmesi

Alacakların zekâta mahsup edilmesi konusunu açıklamadan zekât verilecek yerleri kısaca açıklamak istiyoruz. Zekât mükellefinin, zekâtını belirtilen yerleri bulup vermesi kendi sorumluluğundadır. Zekât farzının sahih olabilmesi ancak ehline verilmesiyle ve niyetle olur.¹⁴⁷ Zekât verilecek yerler nasda belirtildiğine göre¹⁴⁸ alacak, zekâta sayılabilmesi için bu yerlerden biri olabilir.

Zekât verilecek sınıflar, nassla tespit edildiğine göre alacakların zekâta mahsup edilmesinde gerekli hassasiyet gösterilmelidir ki toplumsal gerilim sigortası mahiyetinde olan zekât amacına ulaşmış olsun. “*Her türlü sadakanızı başa kakmak ve eziyete dönüştürmek suretiyle boşa çıkarmayınız*”¹⁴⁹ ayeti,

141 İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, 221; Bilmen, *a.g.e.*, IV, 114.

142 es-Serahsî, *a.g.e.*, II, 225; el-Kâsânî, *a.g.e.*, II, 392.

143 İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, 221; Akyüz, *a.g.e.*, s. 193.

144 en-Nevevî, *a.g.e.*, V, 333; es-Semerkindî, *a.g.e.*, II, 295.

145 en-Nevevî, *a.g.e.*, V, 333.

146 es-Serahsî, *a.g.e.*, II, 260-261.

147 el-Kardâvî, *a.g.e.*, I, 426.

148 9. Tevbe, 60.

149 2. el-Bakara, 263-264.

zekâtın verilmesi konusunda hassasiyet sahibi olunması gerektiğine işaret etmektedir. Mesela, yanılarak birine zekât vermek ve onu tekrar geri almak bir eziyet olabilir. Bu sebepten zekâtın gereken yerlere verilmesi ve bu yönde gerekli çabanın gösterilmesi bir zorunluluktur. Buna göre zekât verilecek yerleri aşağıdaki şekilde şema olarak gösterebiliriz.

Zekât Konusu Mal Veya Alacak

Kaynak: *Gerekli şartları taşıyan mal sahibi* —————→ **Alıcı:** *Zekât verilecek yerler: Fakirler, Miskinler, Zekât İşlerinde Çalışanlar, Kalpleri İslâm'a Isındırılmak İstenenler, Köleler, Borçlular, Allah Yolunda Cihat Edenler, Yolcular.*

Zekât verilecek yerlerden biri *borçlular*dır. Alacağın zekâta sayılması borçlular için mümkündür. Borçlu olan bir kimse, büyük bir olasılıkla ihtiyaç sahibi olduğundan zekât verilecek durumdadır. Özellikle ihtiyaçlarını karşılamak için borç alan ve zenginlik ölçüsü içerisinde olmayanlar zekât verilecek kimselerdendir. Örneğin, zekât verilecek sınıflardan olmak şartıyla ve ihtilaf edilmekle birlikte kadın kocasına zekât verebilmektedir.¹⁵⁰

Zekât verilmesi gereken mallardan yılda bir defa zekât vermekle mükellef olan kişi borçlu olsun veya alacaklı olsun durum değişmemektedir. Borçlu ya da alacaklı, her ikisi aynı anda söz konusu malın zekâtını vermekle mükellef değildir. Ancak genel olarak bakıldığında alacaklının zekât vermesi, zekâta mükellef olması mümkün iken borçlunun da zekât vermesi mümkündür. Şöyle ki, borçlu almış olduğu malı, altın veya parayı kasıtlı olarak, borcunu ödemeyip değerlendirir, bir diğer ifadeyle çalıştırırorsa borçlu zekât vermekle mükelleftir.¹⁵¹ Borçlu nisap miktarına ulaşan borç aldığı malı geciktirdiği durumda da o malın zekâtını vermek zorundadır.

Alacaklı açısından bakıldığında ise alacaklı zekât vermemek için başkasına borç veya ödünç mal verir ve bu borcunu almazsa, geçmiş yılların tüm tahakkuk eden zekâtlarını vermekle mükelleftir.¹⁵² Çünkü zekât bir ibadet olmakla birlikte, fakirin, dolayısıyla toplumun hakkıdır.¹⁵³

150 İbn Hazm, a.g.e., IV, 221; Mevsîlî, a.g.e., I, 156.

151 Burada söz konusu olan borçlu bir kimse almış olduğu borcunu kasıtlı olarak vermeyip geciktirmesi kendi menfaatini önceleyip alacaklıyı düşünmemesidir. Burada borçlunun temerrüdü söz konusudur. Vecdi, Akyüz, a.g.e., s. 192.

152 Muhyî, a.g.e., s. 89. Alacaklının zekât vermemek için düşündüğü yöntemler alacaklının bir nevi temerrüdüdür.

153 70. el-Meâric, 22-25; 51. ez-Zâriyat, 9.

Zekât konusu, hükümeti ilgilendiren bir sistemdir. Alacakların zekâtının verilmesi açısından alacaklı, alacağını alması için devletten yardım alabilir düşüncesindeyiz. Ayette zekât verilecek yerlerden birinin *zekât toplayan memurlar* olması, zekâtın devlet tarafından organize edilmesi gerektiğini gösterir.¹⁵⁴

İslam hukuku, bir kişiye borcundan dolayı öldürme, köleleştirme vb. cezaların verilmesini yasaklamış, borcun ödenmesi için borçluya kolaylık sağlanmasını teşvik etmiştir.¹⁵⁵

İslam, borçluların borçlarından dolayı köleleştirilmesini daha önceki dinlerin saydığı gibi meşru saymamıştır.¹⁵⁶ Kur'an'da "*Savaş sona erince onları karşılıksız ya da fidye karşılığında salıverin*"¹⁵⁷ buyrulmaktadır.

Zekât verilecek yerlerin ayetle belirlenmesi, tamahkâr ve açgözlü olanların hırsını kesmiştir, onlara engel olmuştur. Zekâtı her isteyen alması mümkün değildir. Örneğin, müslüman olmayan bir kimsede bulunan alacak, zekâta mahsup edilemez. Çünkü zekâtın ibadet yönü de vardır. Ancak aynı toplumda yaşayan yardıma muhtaç zimmîlere, zekâtın dışında yardım yapılabilir.¹⁵⁸ Zekâtın alacağı mahsubu ise borçlunun ayette belirtilen zekât verilen yerler kapsamında borçlu olması veya zekât verilebilecek diğer sınıflardan olması gerekir.

Gârim kelime olarak, borçlu, borcunu ödeyebilecek bir şey bulamayan kişi anlamındadır. Gârim ıstılahi olarak borçlu olduğu halde bunu ödeme imkânına sahip olmayan kişi demektir. Zeylai' borçluyu şu şekilde tarif eder: *Borç altına giren ve başkasında olan borcunu alamayan, nisap miktarı mala da sahip olamayan kimsedir.*¹⁵⁹ Hanefilere göre borçlu, borcundan başka nisap miktarına sahip malı olmayan kimsedir.¹⁶⁰ Diğer mezheplere göre ise, kendisi için borçlu olanlar ve toplumun maslahatından dolayı borçlu olanlar olarak iki şekilde değerlendirilir.¹⁶¹

a) Kendisi için borçlu olanlar

Havaici asliyye olan, nafaka, ev, kullandığı eşyalar, araba vb. ihtiyaçlardan dolayı borç altına girmiş olanlardır.¹⁶² Hatâen meydana gelen cürümlerin di-

154 el-Kardâvi, *a.g.e.*, I, 76.

155 2. Bakara, 280; Buhari, Buyû, 16.

156 el-Kardâvi, *a.g.e.*, I, 101.

157 47. Muhammed, 4.

158 el-Halebî, *a.g.e.*, s. 175 dipnot 4.

159 Diğer tarifler için bkz. İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 375.

160 İbn Âbidîn, *a.g.e.*, II, 375.

161 el-Makdîsî, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, IV, 96-97; eş-Şîrâzî, *a.g.e.*, I, 557.

162 Karaman, Hayreddin, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, Nesil Yay., İstanbul, 1988, I, 163; ed-Dihlevî, *a.g.e.*, II, 116.

yetlerini ödemek için borçlananlardır. Bu tür borçlanmalar israf dışında olan bir borçlanmadan kaynaklanmalıdır ki devlet hazinesinden karşılanması gerektiği de ifade edilmektedir.¹⁶³

Sel, yangın, deprem gibi felaketlere uğrayan kişiler de borçlu olarak kendi ihtiyaçlarını karşılayamadığından borçlu konumundadırlar ve kendilerine zekât verilir. Bu tür tehlikelere karşı zekât müessesesi, sosyal güvenlik ve sosyal sigorta konumundadır. Günümüzde ödenen prim oranına göre zararlar karşılanmakta, prim karşılığında fazla olan zararlar ise karşılanmamaktadır. İslam'ın hedeflediği ise zaruri olan zararların tamamen karşılanması zarara uğrayanların hayatlarını güvenli bir şekilde idame ettirmesidir.¹⁶⁴

Borçlu olana zekât verilebilmesi için naslara aykırı olmayan, meşru konularda borçlanmış olması gerekir. Hırsızlık, içki kumar vb. konularda borçlanmışsa ona zekât verilmez. Müslümanların arasını bulma yani *sulh* için borçlanana zekât verilir.¹⁶⁵

b) Kamu yararı için borç altına girenler

İki tarafın arasını bulma toplum menfaati için¹⁶⁶ *arabuluculuk*¹⁶⁷ yaparak borçlananlardır. Arayı bulmak için borçlanmış kişinin borcu, zekâttan verilir. İki köy arasındaki kan ve mal davaları vb. fitne ateşini söndürmek için borçlanan kişiye zekât verilir.¹⁶⁸ Kâbisa Hadisi olarak ta bilinen bir diyetten dolayı, kefalet veya bir felaketten dolayı borçlanan kişilerdir ki bunlara Rasûlullah zekât mallarından vermiştir.¹⁶⁹

Zekâta temlik *bir şahsın eline verilmesi* şart olmasına rağmen ayette zekât verilecek yerlerden *fi* harfi ceri ile belirlenenler *borçlular*, *fi sebilillah*, *ibnu's-sebil*, Şâri Teâlâ'nın gerçekleştirmek istediği maslahatları gerçekleştirme temsilcisi olarak aldıklarından bu sınıflarda temlik şartı aranmamaktadır.¹⁷⁰ Bu sınıflar, genel bir maslahatı gerçekleştirdiğinden borçluların, özellikle toplum

163 İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (Çev. Bekir Karlığa), İstanbul, 1989, VII, 3519; el-Kardâvi, *a.g.e.*, I, 106.

164 el-Kardâvi, *a.g.e.*, I, 107.

165 eş-Şîrâzi, *a.g.e.*, I, 557-558.

166 ed-Dihlevi, *a.g.e.*, II, 116; Hammâd, Nezih, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, İz Yay., İstanbul, ty, s. 103; el-Kardâvi, *a.g.e.*, I, 105; en-Nevevi, *a.g.e.*, VI, 195.

167 İslam Hukukunda Arabuluculuk ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Şen, Yusuf, "İslam Hukukunda Arabuluculuk", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:22, 2012, s.105-135.

168 Şevkânî, *a.g.e.*, III, 80; el-Kardâvi, *a.g.e.*, I, 114; Karaman, *a.g.e.*, I, 163.

169 Müslim, *Zekât*, 109; Ebu Davud, *Zekât*, 26.

170 el-Kardâvi, *a.g.e.*, II, 164.

yararına borçlananların, alacaklı tarafından alacağıının zekâta mahsup edilmesinin mümkün olacağını söyleyebiliriz.

İmkânı olmayan bir kimsenin borcu için mal sahibi, “*borcunu zekât olarak saydım*” demesi durumunda bir diğer ifadeyle borçlu kişide alacağın zekâta mahsup edilmesi konusunda hukuk bilginleri farklı görüşler serdetmişlerdir. Şafî mezhebinden iki görüş bulunmaktadır.

Birinci görüş ki en sahih görüş olarak alacak, zekât yerine geçmez. Ebu Hanife ve İbn Hanbel (h.ö.241), de bu görüşü benimsemişlerdir. Çünkü zekâta temlik şartını kabul ettiklerinden, zekât mal sahibinin zimmetindedir, başkasına temlik etmedikçe zekât sayılmamaktadır.¹⁷¹

İkinci görüş; alacak zekâta mahsup edilebilir. Borçlu olan kimse zengin olan mal sahibine borcunu ödese ve bunu tekrar zenginden zekât olarak alsa caiz olur. Ayrıca zengin, borcu eline geçirmeden zekâta saysa bu da geçerlidir. Bu durum aynen yanında emanet olan paranın zekât olarak vermesi gibidir. Hasan el Basri ve Ata bu görüştedir.¹⁷²

Zekât mükelleflerinin, borçludan alacakları yerine kendilerine geri vermek şartıyla zekât vermesi caiz değildir. Mal sahibi bu şekilde zekât borcundan kurtulamaz. Burada zekâta sayılması şartı bulunmaktadır. Bu ittifakla geçersiz bir durumdur. Ancak herhangi bir şart koşulmadan sadece niyette gerçekleşirse ve pratikte böyle bir durum ortaya çıkarsa bu durumda zekât geçerli olmaktadır. Bunun sonucunda da borçlu borcundan kurtulmuş olur.¹⁷³

Borçlu olan bir kimse alacaklısına “*zekâtımı bana ver, borcunu ödeyeyim*” derse ve alacaklı da zekâtını bu kişiye temlik ederse zekât yerine geçer. Borçlu kişi de borcunu zengin alacaklıya ödese borçtan kurtulur. Burada borçlu eline geçen zekâtı borcuna karşılık vermek mecburiyetinde olmadığından verilen zekât ve ödenen borç geçerli olmaktadır.¹⁷⁴

Zekât mükellefi, zekâtını borçluya verip alacağına mahsuben borcunu alması mümkündür. Borçlu böyle bir durumu kabul etmemesi halinde alacaklı, mahkeme yoluyla alabilir. Hayatta olmayan kimsede bulunan alacak ise zekâta sayılamaz.¹⁷⁵

171 en-Nevevî, *a.g.e.*, VI, 199; Kâsım b. Sellam, *a.g.e.*, s. 595; Mehmed Zihni, *a.g.e.*, s. 509; el-Kardâvî, *a.g.e.*, II, 354.

172 en-Nevevî, *a.g.e.*, VI, 199; Kâsım b. Sellam, *a.g.e.*, s. 389, 394.

173 en-Nevevî, *a.g.e.*, VI, 199; el-Kardâvî, *a.g.e.*, II, 354.

174 en-Nevevî, *a.g.e.*, VI, 199; el-Kardâvî, *a.g.e.*, II, 354.

175 Mehmed Zihni, *a.g.e.*, s. 509.

Alacağın zekâta mahsup edilmesi, ödünç verilen borçlarda da mümkündür. Tüccarın alışverişlerde alacağını zekâta mahsup etmesi uygun görülmemektedir. Ebu Ubeyd şöyle nakletmektedir: *Alacağın zekâta mahsup edilmesi alışverişlerde ise olmaz*” Burada anlaşılan her alacak, zekâta mahsup edilmektedir. Ebu Ubeyd, ticaret mallarından dolayı alışverişlerden kaynaklanan alacakların zekât yerine geçmeyeceğini ifade etmektedir. Bu görüşünü Süfyan es-Sevri (h.ö.161), den naklederek, bu durumun sünnete aykırı olduğunu ve borç sahibi *alacaklının* ümit kestiği alacağı ile malını korumak istemiş olmasından malına bir siper yapmasından endişelendiğini belirtmektedir.¹⁷⁶ Ticari faaliyetler neticesinde ümit kesilen, batık alacakların zekâta sayılması bir alışkanlık olduğunda, birçok fakirin hakkı zarar görmekte ve dolayısıyla zekât ibadeti ve bu ibadetin hedeflediği amaçlar gerçekleşmemektedir.

Zahirîlere göre, zekât alacak kişilerden bazıları üzerinde borcu *alacağı* olan ve bu alacağı kendisine zekâta niyet ederek vermesi durumunda zekât geçerli olur. Burada borçtan kurtarmak zekât olarak isimlendirilmiş ve zekât verme görevi yerine getirilmiş demektir. Zahirîler delil olarak Sahih-i Müslim’de rivayet edilen Ebu Said el-Hudri (ö74 /693) hadisini göstermektedirler: “*Rasûlullah devrinde bir adam alışveriş yaptığı meyveden zarar etti ve çok borçlandı. Rasûlullah “ona tasadduk edin”* buyurdu.¹⁷⁷ Ata b. Ebi Rebah’da bu görüştedir.¹⁷⁸

Malikilere göre başkasında bulunan alacaklar, fakire bir fayda sağlamayacak derecede batık bir alacak ise bu alacağın Zekâta mahsup edilmesi mümkün değildir. Çünkü zekâta mahsup edilmesi halinde değer olarak verilmesi gereken zekât miktarının altına düşmektedir.¹⁷⁹

Caferi Mezhebinin bu konudaki görüşü şöyledir: Uzun süre başkasında bulunan alacağın sahibine ödeme gücü yoksa ve borçlu zekât almaya müstahak ise alacak zekâta mahsup edilebilir görüşündedirler.¹⁸⁰

Yusuf el-Kardâvi, eli dar olan bir kimsenin, borcunu zekâta ödeyebileceğinden ve neticede kendisi faydalandığından alacağın, zekâta mahsup edilebileceği görüşündedir. Borçludaki alaktan vazgeçmeye *sadaka* ismini vererek, bu görüşüne “*Borçlu darda ise eli genişleyinceye kadar ona mühlet verin. Bilmüş*

176 el-Kardâvi, *a.g.e.*, II, 355.

177 Müslim, *Musâkat*, 18.

178 İbn Hazm, *a.g.e.*, IV, 224.

179 et-Tenûhî, *a.g.e.*, I, 346-347. Malikilerin bu görüşüne mefhumu muhalifinden bakıldığında, zekâta mahsup edildiğinde fakire bir fayda sağlayan, batık olmayan, alacaklının ümit kesmediği sağlam alacakların zekâta mahsubunun mümkün olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

180 Keskin, Mehmet, *Caferi İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara, 2012, s. 336.

*olasınız ki borcu bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır*¹⁸¹ ayetini delil getirmektedir.¹⁸²

Alacağın zekâta mahsup edilmesinin şartları: Borçlu borcunu ödemekten aciz olmalıdır. Borcun zekât yerine sayıldığı kendisine bildirilmelidir. Borçtan kurtulmuş sayılmalıdır. Fakir ve miskinlerden olmasa bile zekât alması uygun olan borçlular sınıfından olmalıdır.¹⁸³ Zekât verilecek borçlular, kendi güçleri dâhilinde olmayan sebepler olan yangın sel gibi afetlerle veya toplum yararına borçlanmış olabilirler.¹⁸⁴ Ayrıca iki grup arasını bulmak veya arabuluculuk için borçlanmış olabilirler.¹⁸⁵ Böyle bir durumda alacağın zekâta mahsubu ve bu sayede borçlunun borcundan kurtulması, zekât malını eliyle kabzetmesi mesabesinde olup borçlu açısından çok önemlidir.

Alacağı zekâta sayarak borçluyu borçtan kurtarmak borçlu açısından birçok faydalar sağlar. Borçluyu ruhi sıkıntıdan ve borç ödememekten kaynaklanan yaptırımlardan¹⁸⁶ kurtarması bunlardan bazılarıdır.

Hasan el-Basri'nin "*borcun ticaretten doğan bir borç değil ödünç vermekten doğan bir borç olması gerektiği*" görüşü ticari faaliyette bulunan kişilerin daha çok kazanma arzusuyla borca satmaya ve borçlulardan tahsil edemedikleri alacaklarını zekâta mahsuba alıšmamaları gayesine matuftur.¹⁸⁷

Fakirin zimmetinde alacağı olan bir zengin, bu alacağını bağışlaması halinde o mala ait zekâtını vermiş ve dolayısıyla alacak, zekâta sayılmış olur.

Sonuç

İslam'ın temel esaslarından olan zekât, malı arındıran ve geliştiren özelliğiyle malın sigortası olmakla birlikte aynı zamanda fakir ve zengin arasında ekonomik denge unsurudur.

Ekonomik ilişkilerde alacaklı ve borçlu olan Müslümanların bulunması olağan bir durum olurken, böyle bir ortamda, alacaklının malının zekâtını vermesi son derece önemi haizdir.

Alacaklı zekât mükellefinin diğer farz olan ibadetleri yerine getirirken kendisinde bulunan kriterler zekâta da gerekliyken akıl ve baliğ olma konusunda

181 2. Bakara, 280.

182 el-Kardâvi, *a.g.e.*, II, 356.

183 el-Kardâvi, *a.g.e.*, II, 356.

184 Ali Muhyiddin Karadağı, *Buhus fi Fıkhi Kazâyâ'z-Zekâti'l-Muasır* : Dirase Fıkhiyye Mukarene maa't-Tatbikati'l-Muasıra ale'ş-Şerikat ve'l-Eshüm, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut, 1983, s. 331.

185 el-Karadağı, *a.g.e.*, s. 337, 338.

186 Borç ödenmediğinde hapsedilme bir yaptırımdır.

187 el-Kardâvi, *a.g.e.*, II, 356.

İslam hukukçuları ihtilaf etmişlerdir. Çoğunluğa göre akıl ve baliğ olma zekât verebilmek için zorunlu değildir. Aklı olmayan deli ve çocukların veya engellilerin malından zekât alınması İslam'ın amaçlarına uygundur.

Zekâta tabi mallarda bulunması gereken ölçütler açısından değerlendirildiğinde alacakların nâmî özellikte ve tam mülkiyette olmaması farklı yaklaşımlara sebep olmakla birlikte belirli şartların gerçekleşmesi durumunda bir mal çeşidi olarak alacakların zekâtı verilebilmektedir. Alacaklar teslim alındığında kendisinden faydalanılmakta ve mal özelliği taşımaktadır.

Alacaklar, Hanefiler ve diğer mezhep hukukçuları tarafından farklı sınıflandırmalara tabi tutulmuş, zekâtın verilip verilmeyeceği tartışma konusu olmuştur. Alacaklar hukukçular tarafından temelde *sağlam veya tahsili umulan, inkâr edilmeyen, ele geçmesi kesin olanlar*; konusu havâici asliyye olan *orta alacaklar*, tahsil edilme ümidi olmayan *zayıf alacaklar* şeklinde kısımlara ayrılmaktadır.

Sağlam alacaklar nisaba ulaştıktan sonra, orta alacaklar nisaba ulaşıp teslim alındıktan sonra zekâta tabi olurken, zayıf alacaklar yeni kazanılmış mal olarak değerlendirilir.

Alacakların zekâta mahsubu ise belirli şartlar dâhilinde geçerlidir. Alacakların zekâtı da dâhil olmak üzere nasda belirtilen yerlere verilmesinde gerekli hassasiyetin gösterilmesi bir zorunluluktur. Çünkü zekâtın doğru yerlere verilmesi, yatırımların doğru yapılmasına ve sermayenin doğru yatırımına teşvik edilmesinin bir göstergesidir.

Hanefi hukukçular zekâta temlik şartını kabul ettiklerinden dolayı alacağın zekâta mahsup edilmesini kabul etmemektedirler. Alacağın zekâta mahsubunu kabul eden hukukçular ise borçlu kimsenin kendisi veya kamu yararı nedeniyle borçlandığından caiz görürler. Zekât verilecek sınıflardan olmak kaydıyla alacaklar her hangi bir şart olmaksızın zekâta mahsup edilebilir.

Alacakların zekâtının verilmesi fakirin hakkının yerine getirilmesi açısından önem arz etmekle birlikte, ümit kesilen alacakların da zekâta sayılması aynı ölçüde diğer fakirlerin hakkının zayî olmasına yol açacağından alacağın zekâta mahsubu sağlam alacaklarda mümkündür. Alacakların zekâtının verilmesinde zekât verenle alan fakirin mağdur edilmemesi İslam fihhının hedeflerindedir.

Zekâtın verilmesinde ve özellikle alacakların teslim alındıktan sonra orta yol olarak, Malikilerin de benimsediği geçmiş bir yılın zekâtının, diğer kriterlerin varlığı halinde verilmesi isabetli görünmektedir.

Kaynakça

- Abdullah, Osman Hüseyin, *ez-Zekât, ed-Damanu'l-İctimâiyyi'l-İslâmî*, Kahire 1989.
- Ahmed b. Hanbel, *Müsnedu Ahmed b. Hanbel*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Akyüz, Vecdi, *İbadetler İlmihali Serisi III Zekât*, İz Yay., İstanbul 2006.
- Ali Muhyiddin Karadağı, *Buhus fi Fıkhi Kazâyâ'z-zekâti'l-Muasır:Dirase Fıkhiyye Mukarene maât-Tatbikati'l-Muasıra aleş-Şerikat ve'l-Eshüm*, Darü'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1983.
- Aybakan, Bilal, "Nakit", DİA, XXXII, İstanbul 2006.
- Bâbertî, Ekmeluddin Muhammed b. Mahmud (ö.1384), *el-İnaye Şerhu'l-Hidaye*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yay., İstanbul 1985.
- Buhâri, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.
- Cezîrî, Abdurrahman, *Kitabu'l-Fikh alâl-Mezahibil-Erbea*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Dalgın, Nihat, "Zekât Hükümleri", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı:16, 2003.
- Döndüren, Hamdi, *İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri*, İnce Matbaacılık, Balıkesir 1984.
- Dumlu, Emrullah, *Ticaret Mallarının Zekâtı*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2008.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellam, *Kitabü'l-Emval*, tahk., Muhammed Halil Haras, Mektebetü'l- Külliyyati'l-Ezheriyye;Darü'l-Fıkr, Kahire1981.
- ed-Dihlevî, Şâh Veliyyullah İbn Abdurrahim, *Huccetullahi'l-Bâliğa*, Dâru İhyâi'l-Ulûm, Beyrut 1992.
- el-Halebî, İbrahim b. Muhammed b. İbrahim el-Hanefî (ö.956), *Multekal'Ebbur*, tahk., Vehbi Süleyman Ğavici el- Elbânî, Dâru'l-Beyrûtî, Dimeşk 2005.
- el-Kardâvî, Yusuf, *Fıkhu'z-Zekât İslam Hukukunda Zekât*, (Çev., İbrahim Sarmış), Kayıhan Yay., İstanbul 1984.
- el-Kâsânî, Alauddin Ebû Bekr b. Mes'ud el-Hanefî (ö.h.587), *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertîbiş-Şerâi'*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- el-Makdîsî, Şemsuddin Abdurrahman b. Muhammed b. Ahmed İbn Kudâme (ö. 682), *eş-Şerhu'l-Kebîr*, tahk., Muhammed Şerefüddîn Hattâb Dâru'l-Hadis, Kahire 2004.
- el-Meydânî, Abdulğani el-Ğuneymî (ö.1292/1881), *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul ty.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn b. Şeref eş-Şafî (ö.676), *el-Mecmû' Şerhu'l-Mezzeb*, tahk., Dâru'l-Fıkr, Beyrut 2005.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2010.

- es-Semerkindî, Ebû Bekr Alaeddin Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed (539/1144), *Tuhfetü'l-fukaha*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1984.
- es-Serahsî, Şemsu'l-Eimme Ebu Bekr Muhammed b. Ebi Sehl (h.400-483/m.1009-1090), *Kitâbu'l-Mebsûr fi'l-Fıkhi'l-Hanefî*, tahk., Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- eş-Şâfî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs (ö.150/204), *el-Umm*, Dâru'l-Kütübî'l-ilmîyye, Beyrut 2002.
- eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan (ö.189), *Kitâbü'l-Asl, Âlemü'l-Kütüb*, Beyrut 1990.
- eş-Şîrâzî, Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf el-Fîrûzâbâdî eş-Şâfî (ö.393/476), tahk., Adil Ahmet Abdulmevcûd, *el-Mühezzeb*, Dâru'l-Marife, Beyrut 2003.
- eş-Sîrbînî, Şemsuddîn Muhammed ibn Muhammed el-Hatîb eş-Şâfî (ö.977), *Muğni'l-Muhtâc ilâ Marîfeti Me'âni Elfâzi'l-Minhâc*, Daru'l-Feyhâi, Şam 2009.
- et-Tenûhî, Ebû Sa'id Sahnûn b. Sa'id (ö.240), *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2005.
- ez-Zurkânî, Muhammed b. Abdulbakî b. Yusuf, *Şerhu'z-Zurkânî alâ Muvattai İmam Mâlik*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- Hacak, Hasan, "Mal", DİA, XXVII, Ankara 2003.
- Hallaî, Abdulvehhab, *İlmu usûli'l-fıkıh*, Eda Neşriyat, İstanbul 1991.
- Hammâd, Nezih, *İktisadi Fıkıh Terimleri*, İz Yay., İstanbul ty.
- Ibn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd, *Es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Âbidîn Muhammed Emîn (ö.1252/1836), *Hâşiyetü Reddî'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtar Şerhu Tenvîri'l-Ebsâr*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2005.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed b. Sa'id el-Endülüsî (ö.456), *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, tahk., Abdulgaffar Süleyman, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003.
- İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, (Çev. Bekir Karlğa), İstanbul 1989.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebu Muhammed Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed el-Makdîsî el-Hanbelî (ö.620), *el-Muğni*, tahk., Muhammed Şerefüddîn Hattâb Dâru'l-Hadîs, Kahire 2004.
- İbn Rüşd el-Hafîd, Ebû'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Mâlikî, (ö.595), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, tahk., Abdulmecîd Ta'mî Halebî, Dâru'l-Marife, Beyrut 1997.
- İbnü'l-Hümam, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvâhid (ö.861/1456), *Şerhu Fetbu'l-Kadir*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.
- Karaman, Hayreddin, *İslâmın Işığında Günün Meseleleri*, Nesil Yayınları, İstanbul 1988.
- Keskin, Mehmet, *Caferi İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2012.
- Köse, Murtaza, "Fi Sebilillâh" Kavramının Zekât Açısından Tahlili" *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 21, 2004.

Malik b. Enes (h.ö.93/179), *el-Muvatta*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

Merginânî, Ebu'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebi Bekr (ö.h.593), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.

Mevsilî, Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd (ö.683), *Kitâbu'l-İhtiyâr li Tâ'lîli'l-Muhtâr*, Dârü'l-Ma'rife, Beyrut 2010.

Muhyi Muhammed Müs'ad, *Nizamü'z-Zekât Beyne'n-nas ve't-Tatbik*, el-Mektebü'l-Arabî'l-Hadis, İskenderiye 2003.

Müslim, Ebu'l-Huseyn Müslim b. El-Haccac el-Kuşeyri en-Nisabûrî, (ö.261), *el-Câmiu's-Sahîb*, Çağrı Yay., İstanbul 1992.

Özek, Ali, *Asr-ı Saadette Zekâtın Tatbikatı*, (Türkiye'de Zekât Potansiyeli İçinde) İSAV Yay., İstanbul 1987.

Remlî, Şemsuddîn Muhammed b. Ebi'l-Abbâs Ahmed b. Hamza İbn Şihâbuddîn (ö. 1004/1595), *Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc fi'l-Fıkh alâ Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Şa'ban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, (Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, TDV. Yay., Ankara 1990.

Şafak, Ali, "Zekât Muvacesinde Borç ve Alacakların Durumu", *İslam Medeniyeti Mecmuası*, sayı: 11, 1968.

Şebremellisî, Ebu'z-Ziyâ Nûriddîn Ali b. Ali (ö.1087), *Hâşiye alâ Nihâyetü'l-Muhtâc*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

Şen, Yusuf, "İslam Hukukunda Arabuluculuk", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 22, 2012.

Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed (ö.1250), *Neylü'l-Evtâr Şerhu min Esrâri Müntekâ'l-Ahbâr*, Dârü'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 2009.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ Servet, (h.209-297), *el-Câmiu's-Sahîb*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.

Yavuz, Yunus Vehbi, *İslâm'da Zekât Müessesesi*, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul 1972.

Zeydan, Abdülkerim, *el-Veciz fi Usûli'l-fıkh*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul ty.

Zihni, el-Hac Mehmed, *Nîmeti İslâm*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul 1990.

Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, Dârü'l-fıkr, Dimeşk 1989.